

Otvorena pitanja refleksa jata u hrvatskome standardnom jeziku

Živko, Tijana

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:625949>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-26**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

TIJANA ŽIVKO

**OTVORENA PITANJA REFLEKSA JATA
U HRVATSKOME STANDARDNOM JEZIKU**
Diplomski rad

Pula, rujan, 2016. godine

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
Filozofski fakultet
Odsjek za kroatistiku

TIJANA ŽIVKO

**OTVORENA PITANJA REFLEKSA JATA
U HRVATSKOME STANDARDNOM JEZIKU**

Diplomski rad

JMBAG: 0303007676, redovita studentica
Studijski smjer: Hrvatski jezik i književnost

Predmet: Morfologija hrvatskoga standardnog jezika

Znanstveno područje: humanističke znanosti

Znanstveno polje: filologija

Znanstvena grana: kroatistika

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Blaženka Martinović

Pula, rujan, 2016. godine

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, Tijana Živko, kandidatkinja za magistru Hrvatskoga jezika i književnosti, izjavljujem da je ovaj rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada te da koji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi, ili u radu namijenjenu nekom drugom predmetu na Odsjeku za kroatistiku, odnosno na Filozofskom fakultetu u Puli.

Studentica:

U Puli, 23. rujna 2016.

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Tijana Živko, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj diplomski rad pod nazivom „Otvorena pitanja refleksa jata u hrvatskome standardnom jeziku“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

Studentica:

U Puli, 23. rujna 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. REFLEKSI <i>JATA</i>	3
3. POVIJEST ISTRAŽIVANJA I PISANJA REFLEKSA <i>JATA</i>	6
4. DUGI REFLEKS <i>JATA</i> : FONEM ILI MORFONEM?.....	9
5. KONTINUANTA <i>JATA</i> U GRAMATIKAMA HRVATSKOGA JEZIKA.....	14
6. ORTOEPSKA PITANJA REFLEKSA <i>JATA</i>	21
7. GRAFIJSKA PITANJA <i>JATA</i>	25
8. ORTOGRAFSKA PITANJA REFLEKSA <i>JATA</i>	31
9. REFLEKS <i>JATA</i> U TVORBI RIJEČI.....	47
10. ISTRAŽIVANJE.....	51
10.1. Dvojbe u pisanoj praksi.....	51
10.2. Dvojbe u pedagoškoj praksi.....	53
11. ZAKLJUČAK.....	56
12. LITERATURA.....	58
POPIS TABLICA.....	61
13. SAŽETAK.....	62
SUMMARY.....	63

1. UVOD

Tema su diplomskoga rada otvorena pitanja refleksa jata u suvremenome hrvatskom standardnom jeziku. Cilj je rada oslikati stanje tih odraza u hrvatskome standardnome jeziku na više razina, odnosno iznijeti probleme nekada i danas. Izgovor (jednosložni i (ili) dvosložni) i pisanje dugoga refleksa jata najzamršenija su pitanja hrvatske ortoepije i ortografije, a rješavanje tih problema traje koliko i normiranje hrvatskoga standardnog jezika.

Odraze promatramo u štokavskim ijekavskim govorima koji su osnova današnjega hrvatskoga standardnoga jezika. Govornici hrvatskoga standardnog jezika dvosložni izgovor dugoga jata nikada nisu potpuno usvojili te je izgovor uglavnom jednosložan, kao u zapadnoštokavskim ijekavskim govorima koji su bili podloga ijekavskoga tipa hrvatskoga jezičnog standarda, negdje od sredine 18. stoljeća do ilirskoga razdoblja. Tako se hrvatska izgovorna, uporabna standardna norma dugo razlikovala od gramatički kodificirane (većega dijela 20. st.). Danas je gramatički i izgovorno kodificirana, ali se zbog tradicijskoga načela u pismu i dalje dugi izgovor bilježi troslovom *ije*.

O pitanjima refleksa jata najviše su pisali Stjepan Babić, Dalibor Brozović, a u novije vrijeme Alemko Gluhak, Zrinka Jelaska, Blaženka Martinović, Mihaela Matešić, Ivo Škarić i Ivo Pranjković. U svojim su se istraživanjima osvrnuli na pisanje jata, ali ponajviše ipak na njegov izgovor.

Posebnu pozornost u radu posvetit ćemo prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine 19. stoljeća kada se ocrtavaju dvije osnovne pravopisne koncepcije – morfonološka i fonološka. Rad ćemo započeti s povijesnim razvojem, a nastaviti s povijesti istraživanja i pisanja refleksa jata. Otvorit ćemo pitanje problematike definiranja dugoga refleksa kao fonema ili morfonema i usporediti kako su ga jezikoslovci nazivali u starijim i suvremenim gramatikama. Govorit ćemo o pravogovornoj i pravopisnoj vrijednosti dugoga ijekavskoga jata budući da pitanje pravogovorne i pravopisne vrijednosti dugoga ijekavskoga jata ima u nas prilično dugu povijest. Osvrnut ćemo se na pisanje *ije/je* u pravopisima – suvremenim i povijesnim, a posebno ćemo se usredotočiti na problem pisanja *je/e* iza pokrivenoga *r*. Nakon toga, slijedi prikaz naglasaka riječi s refleksom jata. Pri samome kraju bavit ćemo se i tvorbom riječi, odnosno prikazat ćemo alternacije *ije/je* u tvorbi glagola,

imenica, etnika, mjesnih, mislenih i radnih imenica, umanjenica i uvećanica, pridjeva te priloga. Zadnji dio ovoga rada posvetili smo istraživanju. Prvo smo istraživanje provodili tako da smo istražili korpus hrvatskoga standardnoga jezika na mrežnoj riznici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje te smo prikazali koliko pojava ima riječ koja je dvojbena u priručnicima i uporabi (npr. *greška* ili *grješka*). Cilj je toga dijela uočiti jesu li uzus i kodeks konvergentni ili divergentni. Drugi dio istraživanja proveden je u osnovnim i srednjim školama. Pripremljeno je nekoliko pitanja na koje su nastavnici i profesori dali svoje odgovore, s ciljem da potvrdimo koji su danas problemi s kojima se govornici susreću te da bismo ispitali što bi nastavnici i profesori promijenili u poučavanju jata (i tako pridonijeli većoj pismenosti koja se često spotiče upravo u pisanju ije/je).

2. REFLEKSI JATA

Glas *jat*¹, tj. njegovi odrazi najsloženiji su razvoj doživjeli u štokavskim ijekavskim govorima koji su osnovna današnjeg hrvatskoga standardnoga jezika. U tim se govorima tijekom srednjega hrvatskog razdoblja iz zatvorenog /e/ razvija dvoglasnik ili diftong /ie/ u dugim i kratkim slogovima. „Njegovo je mjesto u sustavu jednako nestabilno kao i zatvorenoga /e/, te teži defonologizaciji. Kratki dvoglasnik ubrzo prelazi u dvofonemski slijed /je/, a dugi teži dvosložnom (trofonemskom) slijedu /ije/, ali taj proces u većini štokavskih ijekavskih govora ni do danas nije završen, tako da izgovor dugoga jata u novoštokavskim govorima može biti i jednosložan (dvoglasnički ili troglasnički) i dvosložan (trofonemski).“² Govornici hrvatskoga standardnog jezika propisivani dvosložni (trofonemski) izgovor dugoga jata nikad nisu potpuno usvojili. Izgovor je uglavnom jednosložan, a takva se hrvatska izgovorna, upotrebna standardna norma dugo razlikovala od gramatički kodificirane. Danas je gramatički kodificirana, ali se dvoglasnik *ie* u pismu i nadalje bilježi *ije*.

U *Hrvatskoj gramatici* Eugenije Barić i skupine autora navodi se kratki povijesni pregled refleksa jata (ě). „Za stari hrvatski fonem *jat* pretpostavlja se vrijednost zatvorenoga /e/ (/e/), a to znači da se na artikulacijskoj ljestvici nalazio između samoglasnika /i/ i /e/. U štokavskom (i čakavskom) samoglasničkom sustavu taj fonem nije imao parnjaka među samoglasnicima stražnjega niza, pa je težnja za artikulacijskom simetričnošću sustava vodila njegovu izjednačavanju s drugim fonemom, najbližim po mjestu artikulacije.“³

U većini je kajkavskih govora taj fonem imao par u zatvorenomu /o/ (/o/) pa se zadržao u sustavu i izjednačio s refleksom poluglasa. Tako da kajkavskom samoglasničkom sustavu postoji simetrija prednjih i stražnjih zatvorenih samoglasničkih fonema.

¹ Jat je bio naziv naziv za 33. slovo glagoljičke i 32. slovo staročirilične azbuke. Ne zna se pouzdano kakav mu je bio izgovor u staroslavensko doba. Pretpostavlja se da je imao nestabilnu artikulaciju. Na južnoslavenskom prostoru artikulacija mu je široka: /a/, /ije/je/, /e/, /i/ itd. U hrvatskome standardnom jeziku refleks je jata /ije/je/; u štokavskim dijalektima može biti i /i/ i /e/, u čakavskima također /i/ i /e/, a u kajkavskima /e/ i diftonške inačice. (Izvor: Hrvatska enciklopedija, e-izdanje)

² Eugenija Barić i dr.: *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 608.

³ Ibid.

Čakavski govori u refleksu jata koristili su se objema mogućnostima uspostavljanja simetrije samoglasničkoga sustava razvivši ikavski i ekavski refleks. Dakle, prema refleksu jata čakavski se govori dijele na ikavske, ekavske i mješovite ikavsko-ekavske. Ikavski su uglavnom južnočakavski, ekavski sjeveročakavski, a mješoviti srednjoločakavski te je u njima mješovit ikavsko-ekavski refleks uvjetovan idućim fonemima (npr. *sled – sliditi, del – diliti*). Izuzetak među čakavskim govorima čini lastovski s jekavskim refleksom jata. Autori *Hrvatske gramatike* zaključuju „kako je u mješovitim čakavskim ikavsko-ekavskim govorima u usustavljanju refleksa jata znatnu ulogu odigrala analogija (utjecaj nominativnog lika na kose padeže, infinitiva na ostale glagolske oblike, osnovne riječi na izvedenice).“⁴

Nadalje, u *Hrvatskoj gramatici* skupine autora govori se i o asimilaciji unutar samog dvoglasnika *ie*. „Ako prvi dio dvoglasnika asimilira drugi, nastaje sekundarni ikavski refleks; ako drugi dio asimilira prvi, dolazi do sekundarnoga ekavskog refleksa. Tako nastaju sekundarni ikavski i ekavski govori.“⁵ Većina štokavskih ikavskih govora sekundarni su ikavski govori, a od ekavskih sekundarni su štokavski ekavski govori u slavonskoj Posavini i Podravini. Oni su razvili refleks jata preko dvoglasničkoga refleksa. Izravan ikavski, ekavski i mješoviti refleks jata u čakavskim govorima predstavlja stariju pojavu kojoj ima tragova u prvim pisanim spomenicima te se pretpostavlja da je taj proces potpuno završen već u 13. stoljeću.

Autori su dvoglasnik predstavili kao običan vokalski glas, dakle u tekstu među vokalima spominju i dvoglasnik *ie*. U suvremenom se standardnom jeziku na mjestu dugoga jata uglavnom piše *ije* što se u izgovoru ostvaruje uglavnom jednosložno (diftonški), a na mjestu kratkoga jata *je*, npr. *bijel, blijed, brijeg; djeca, djed, mjera*. Naravno, postoje i neka ograničenja: ispred */j/* i ispred */o/* (<*/l/*) jat daje refleks */i/*, i taj */i/* je kratak, a u primjerima u kojima nije obvezatno zamjenjivanje */l/* sa */o/* ostaje neizmijenjen i refleks jata, npr. *smijati se* (< *smějati se*), *grijati* (< *grějati*), *sijati* (< *sějati*) pored *dio* i *dijel – dijela, bio* i *bijel – bijela, cio* i *cijel – cijela*. U suvremenome jeziku slogove s refleksom jata prepoznavemo po alternacijama refleksa jata s raznim gramatičkim oblicima jedne riječi ili u različitim riječima izvedenima iz iste osove. Te

⁴ Ibid.

⁵ Ibid.

su alternacije: *ije/je* (*dijete – djeteta*), *ije/e* (*vrijeme – vremena*), *ije/i* (*donijeti – donio*), *ije/Ø* (*umrijeti – umrem*), *je/i* (*letjeti – letio*), *je/ije* (*nasjeći – nasijecati*), *e/ije* (*dozreti – dozrijevati*), *e/je* (*vredniji – vrijedan*), *i/ije* (*liti – lijevati*).

3. POVIJEST ISTRAŽIVANJA I PISANJA REFLEKSA JATA

Praslavenski *jat* bio je u svakoj poziciji relativno dug. Nakon doseljenja na jug i starohrvatskom razdoblju (ono traje do konca 12. st.) nizom prozodijskih promjena dobivamo duge i kratke *jatove* koji su svi imali vrijednost zatvorenog *e*, što je važno jer se ponekad smatra da je kasniji ijekavski izgovor u uzročnoj vezi s vjerojatnim *praslavenskim pseudodiftonškim izgovorom jata*, a između njih nije moglo biti vremenskog dodira. Uskoro se iz zatvorenoga *e* razvija dvoglasnik sličan suvremenoj kategoriji *fonemskog kompleksa jednosložnog diftonškog izgovora dugoga jata*. „Taj se proces odvija na terenu gotovo cijele zapadne štokavštine, izuzev možda Makarsko primorje, zatim na krajnjem čakavskom jugoistoku (Lastovo i čak dio Pelješca) i na jugozapadnoj trećini istočne štokavštine. (...) Kratki dvoglasnik uskoro se gotovo svagdje izjednačuje s dvofonemskim slijedom /jě/, uz razvoj refleksa /i/ i /e/ u posebnim poznatim prilikama (*dio, bregovi* i sl.).“⁶

Brozović navodi kako je na nekim terenima došlo do defonologizacije, tj. prva polovica diftonga asimilira drugu, čime dobivamo sekundarni ikavski refleks, ili druga asimilira prvu, čime dobivamo sekundarni ekavski refleks. „To praktički znači da imamo dvije vrste ikavštine i ekavštine: na jednim su se područjima ikavski ili ekavski refleksi razvili izravno iz zatvorenoga *e* (ikavski u čakavaca i možda u Makarskom primorju, ekavski u čakavskom i torlačkom narječju i u štokavštini na srbijansko-vojvođanskom kompleksu), a na drugim su područjima nastali sekundarni ikavski ili ekavski refleksi redukcijom i apsorpiranjem drugoga ili prvoga dijela u diftongu, slično kao što to u samoj ijekavštini nalazimo u većini govora u kategorijama tipa *sijati, bregovi*“⁷ (svi štokavski ikavski govori, izuzev možda Makarsko primorje, i ekavski govori u slavonskoj Podravini i Posavini).“⁸

Stari glas *jat* reflektirao se na više načina: u nekim riječima kao *i*, u nekima kao *e*, u nekima *je*, u nekima kao *ije*. Po tim su se refleksima nazivali i govori: ikavski, ekavski i (i)jekavski. U prva dva slučaja nema dvojbi – na mjestu nekadašnjeg starog *jata* u jednom se govoru razvio jedan (*i*), u drugome drugi (*e*) glas. Nedoumice su se

⁶ D. Brozović: O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog *jata*, *Jezik*, 4, godište XX., Zagreb, 1973., str. 116.

⁷ Ima ijekavskih govora s oblicima kao *rjepa, mrježa*, osobito često *strjelica, pogrješka*, ili *dvjeju, smjejeti se*.

⁸ D. Brozović, o. c., str.117.

javile kada je trebalo ortoepski (i ortografski) odrediti u kojim se slučajevima i na kojim mjestima u riječi nalazi *je*, a kada *ije*.

Kada govori o starom glasu *jat*, Brozović postavlja dva pitanja: predstavlja li slovni slijed *ije* uvijek dvosložan izgovorni slijed *i*, ako predstavlja, odgovara li u stvarnosti uporabne norme onomu u kodificiranim priručnicima. Većina govornika, izuzmemo li rijetku kategoriju riječi poput *dvije*, izgovara jednosložan glasovni slijed za slovni slijed *ije* kada po podrijetlu odgovara staromu glasu *jat*. Dvosložni se izgovor javlja tek u pjesništvu, što znači da pripada „osobitim izražajnim sredstvima, odnosno da je dio stilske strukture“. „Izbor dvosložnog *jata* gdjekad je uvjetovan i čisto metričkim potrebama, u tehničkom smislu, jednostavno zato da se dobije jedan slog više, ali u umjetničkom je izražavanju tehnička strana rijetko kad isključiva.“⁹ Što se tiče drugoga pitanja, ako se radi o dvosložnom izgovornom slijedu, je li on u stvarnosti uporabne norme, odgovara li onomu u kodificiranim priručnicima. „Na to drugo pitanje odgovor nam mogu dati pjesnici, mi po broju slogova možemo samo vidjeti da stih zahtijeva dvosložnu vrijednost, ali ako pjesma nije slučajno tiskana s naglascima, ne možemo znati da li se u glasovnom slijedu *ije* izgovara samoglasnik *e* s dužinom ili ne. Drugim riječima, iznio sam da kodificirana norma zahtijeva izgovor *tijelo, dijete, uvijek*, a mi ne možemo znati da li je pjesnik zapravo izgovarao *tijelo, dijete, uvijek*. (...) Pri dvosložnom izgovoru slogovnoga slijeda *ije* samoglasnik *e* redovno je dug, izuzev kategoriju *dvije*, koja je već spomenuta kao iznimna.“¹⁰

Dakle, za slovni slijed *ije*, kada po podrijetlu odgovara staromu glasu *jat*, kodificirana norma većeg dijela 20. st. zahtijevala je izgovor *i + j + ě*, tj. zahtijevala dvosložnu vrijednost *i* kratko *e* u drugome slogu, a u uporabi na hrvatskome govornom području tomu zahtjevu odgovaraju samo riječi *dvije* i *prije*. Današnja uporabna norma poznaje isključivo usporedan izgovor s *dvije* moguće realizacije. Prva je da se redovno izgovara dvoglasnik (diftong) kojemu je prvi dio glas sličan samoglasniku *i* i suglasniku *j*, ali različit od obojice, a drugi dio predstavlja dugo *e*. S druge strane, svaki se takav dvoglasnik može zamijeniti dvosložnim izgovorom s dugim vokalom *ē* u drugome slogu, ali se to čini prilično rijetko, a obično i s osobitom stilskom vrijednosti.¹¹

⁹ o. c., str. 68.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

Problem hrvatskoga standardnoga refleksa dugoga staroga *jata* nije izvorno unutarnji hrvatski jezični problem, nego su ga Hrvatima u 19. stoljeću sugerirali tzv. vukovci zauzimajući se uporno za izgovorno dvosložni dugi *jat* s tri glasnika u slijedu (i – j – e), koja treba, prema načelu da se piše kao što se govori, i pisati *ije*. Bečkim dogovorom 1850. bila je prihvaćeno da se ondje gdje su dva sloga piše *ije*, a gdje jedan slog *je*, a to je uključivao izgovorni propis da što god se izgovara, neka se i piše. Pojavom Brozova *Hrvatskoga pravopisa* (1892.) dugi refleks *jata* propisan je kao *ije*, a kratki kao *je*, i to je postao službeni propis za hrvatski standardni jezik. Ipak, nejasnoće i nedoumice ostale su što se tiče dugoga refleksa *jata*. U praksi i u novijoj normativistici takvo je fonemsko i fonetsko normiranje odbačeno.

4. DUGI REFLEKS JATA: FONEM ILI MORFONEM?

Hrvatski su vukovci, dakle, potkraj 19. stoljeća normativno propisali pisanje duge kontinuantne jata troslovnim slijedom *i je*, a kratke dvoslovnim slijedom *je* te je ta odluka izazvala dodatnu dvojbu o tome je li izgovor duge kontinuantne jednosložan ili je dvosložan – normativno pitanje ortoepškoga ostvaraja kontinuantne (dugoga) jata otpočeka je rješavano u obrnutu slijedu – od njezine pravopisne slike prema pravogovoru. Ortoepški je plan hrvatskoga standardnog jezika očigledno prihvatio samo jednosložan izgovor duge kontinuantne jata. Ipak, ostaje otvoreno pitanje je li taj jednosložni izgovor duge kontinuantne jata diftonški ili pak dvofonski.

Morfonem definiramo kao predstavnika svih realizacija ili alomorfa, odnosno on je jedinica koja se pojavljuje u tzv. fonološki neutralnoj okolini. Matešić ističe kako bi se slika morfonema koji je nazvala *kontinuantna jata* morala moći izvesti iz njegovih alomorfa, tj. alternanata: [jě], [jē], [e] i [i]. „Među tim je alternantama zamjetljivo da se [e] javlja samo pri kraćenju kontinuantne jata kada on slijedi suglasničku skupinu koja završava s [r], dok se alternanta [i] pojavljuje kada se kratka kontinuantna jata nađe ispred [o] ili [j]“. ¹² Matešić dalje izlaže da je fonološka činjenica alterniranje koje ovisi o jedinicama u neposrednom susjedstvu, tj. o stanju „ispred“ i/ili „iza“, kao i ona distribucija koja je uvjetovana dužinom sloga (jer i on je naime fonološka jedinica). ¹³ Smatra to važim spomenuti zbog stava koji alternantom smatra i dvoglasnik [ie], a zapravo je ta jedinica uvjetovana dužinom (naglašenom ili nenaglašenom) tako što se ne može pojaviti izvan dugoga sloga. Naprotiv, alternanta [je] može se pojaviti i u kratkom slogu (npr. *cvjetovi*, *ponedjeljak*) i u dugome slogu (*premještati*, *G ponedjeljka*).

Morfonološki upravo alternanta [je] u vezi s fonološkom pojavom alternanata [i] i [e] što pokazuju slučajevi koji su u normiranju tradicionalno smatrani iznimkama, npr. *sjeo*, *ogrjev* te novija normiranja koja dopuštaju uz alternantu [e] naporedni ostvaraj alternante [je], npr. *sprječavati*, *grješnik*, *vrjedniji*. Značilo bi to da su oblici *sprječavati*, *grješnik*, *vrjedniji* morfonološki prikazi, a *sprečavati*, *grešnik*, *vredniji*

¹² M. Matešić: Jat – prilog za leksikografsku natuknicu, *Riječki filološki dani. Zbornik radova 7*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2008., str. 499. – 500.

¹³ Ibid.

fonološki prikazi.¹⁴ Stoga Matešić izglednim čini da je upravo altenanta [je] prikladna za ilustriranje apstraktne jedinice (morfonema) koju naziva kontinuantata jata. Tako da se može govoriti i *morfonemu /je/* koji ima alomorfone [je], [e] i [i]. Alomorfon [je] iz povijesnih se razloga u hrvatskome pravopisu bilježi dvojako: [jě] se bilježi troslovom *ije*, a [jě̃] dvoslovom *je*. Upravo se zato u hrvatskoj pravopisnoj normi postavljalo pitanje opravdanosti njezina provođenja/zadržavanja u pravopisnoj praksi.¹⁵

Ivo Pranjković također smatra da dvoglasnik *ie* nije poseban fonem te navodi nekoliko argumenata. Kaže kako nema nijednog hrvatskoga samoglasnika koji bi dolazio samo u dugim slogovima, a pogotovo nema slučaja da kraćenje bilo kojega samoglasnika rezultira kvalitativno drugim fonemom. Dvoglasnik *ie* ima posve ograničenu distribuciju: ne javlja se npr. na početku riječi (osim naravno u riječima tipa *ijekavica*), ne javlja se u gramatičkim, nego samo u leksičkim morfemima i sl.¹⁶ Također, dvoglasnik *ie* obvezatno alternira s drugim refleksima jata, odnosno, kad god se skraćuje, prelazi u *je*. Taj *je* opet ispred *o* i *j* prelazi u *i* (*vidio*, *smijati se*), a ispred tzv. pokrivenog *r* u *e* (*vremena*), što znači da su alternacije *e* i *i* pozicijski uvjetovane.¹⁷ Pranjković troslovčano pisani slijed *ije* nikako ne smatra fonemom, a razlog tomu je što o refleksima *jata* i o refleksu dugoga *jata* ne treba govoriti na fonološkoj razini jer će se time nepotrebno zakomplicirati fonološki opis. „Alternacije *ije/je* (*dijete/djeteta*), *jě/jě̃* (*sjena/sjě̃nā*), *je/e* (*vremena*), *ije/i* (*dio*) i *je/i* (*vidio*) ne možemo opisati na razini fonologije, jer se fonološkim svojstvima jedinica ne može objasniti zbog čega se dvoglasnik *ie* pretvara u *je* ili *ije*, odnosno *je* u *i*, pogotovo ako još metodološki isključimo dijakronijski aspekt. Reflekse jata treba opisivati na morfološkoj razini.“¹⁸ Dakle, Pranjković tvrdi da ni *ije*, ni *jě*, ni *jě̃*, ni *e*, ni *i* nećemo smatrati fonemima, nego morfonemima, pogotovo ako ih promatramo u odnosu jedan prema drugome. Kao primjer navodi oblike tipa *prištem* i *kazalištem* u kojima iza fonema *t* dolazi *-em*, a ne *-om*. Razloge toga ne možemo objasniti fonološki jer bi iza *t*, koje nije palatalno, uvijek morao biti nastavak *-om*. Na morfonološkoj razini može se govoriti o morfonemu *št* koji je za razliku od fonema *t* palatalan. Zaključuje tako da

¹⁴ Pisanje *sprječavati*, *grješnik*, *vrjedniji* smatra se morfonološkim samo ako se podrazumijeva da on stoji za fonološke vrijednosti: *sprečavati*, *grešnik*, *vredniji*. Ako se za pisanje *sprječavati*, *grješnik*, *vrjedniji* podrazumijeva i izgovor *sprječavati*, *grješnik*, *vrjedniji*, nije riječ o morfonološkome ortografskome načelu.

¹⁵ Brozov prijedlog da se kontinuantata dugoga jata bilježi s *ie*.

¹⁶ I. Pranjković: *Sučeljavanja*, Disput, Zagreb, 2008., str. 16.

¹⁷ o. c., str. 17.

¹⁸ o. c., str. 18.

se fonološkim zakonitostima nikako ne mogu objasniti alternacije refleksa *jata*, ali mogu morfonološkim, tj. tako da ih smatramo i opisujemo kao morfoneme, a da na toj razini morfonemom ne bismo smatrali samo dvoglasnik *ie*, tj. *ije* nego i sve ostale reflekse (*jě, jē, e i i*). Kao drugi zaključak Pranjković navodi mogućnost da reflekse *jata*, odnosno ukupnost svih alternacija, smatramo morfonemom, a da pojedine reflekse smatramo alomorfonemima.

Tvrđnja da je *ije* dvoglas M. Kapoviću zvuči nevjerojatno. Odrasle dugoga *jata* u hrvatskom standardnom jeziku (tj. u njegovoj uporabnoj normi), smatra on, obično dugo *jě*. To što se *j* iz toga slijeda, za razliku od *j* iz kratkoga *je*, ne mora nužno stopiti s prethodnim *l* ili *n* ne govori da je tu riječ o dvoglasu.¹⁹

Zrinka Jelaska smatra da se u pojedinim slučajevima teško odlučiti jesu li dva opažena glasa dva fonema ili jedan te da je za to dobro poznavati jezik. „Svakako je posebna poteškoća hrvatskoga dvoglasnika što se gramatičari koji su ga uveli u fonološki opis slažu oko toga da on postoji samo kao dugi fonem, a ne kratki. To znači da se u promjenama dobilo iste riječi poput */diēte/* (pravopisno *dijete*) nominativ sastoji od četiri odsječka s dvomorfnom jezgrom korijenskoga sloga, a u genitivu osim umetka *-et-* pet */diēt-et-a/* (pravopisno *djeteta*) s jednomorfnom jezgrom korijenskoga sloga. To je vrlo neobično i vjerojatno jedan od najvažnijih uzroka što izvorni govornici imaju pravopisnih teškoća s riječima u kojima je dvoglasnik. Jer ni jedna se druga prozodijska pojava, tj. ni jedno drugo kraćenje u hrvatskome ne ponaša na takav način.“²⁰ Dakle, kraćenje i duljenje otvornika fonološka je pojava koja je poglavito prozodijska, ona samo djeluje na naš doživljaj samoglasnika jer su slogovna jezgra. Jelaska smatra da razlike ne bi trebalo biti jer i kratki i dugi dvoglasnik *ie* pripadaju središnjem dijelu jednoga sloga, jer je to jedan te isti glas i s fonološkoga, i s morfološkoga, i s leksičkoga stajališta: dvoglasnik koji može biti dug i kratak.²¹ Poimanje da je on glas kao i dvoglasnici u nekim drugim jezicima, poput islandskoga, smatra Zrinka Jelaska, riješilo bi velik dio teškoća. Također, navodi da bi za mnoge fonologe, morfologe, djecu koja uče pismo, studente koji uče pravila i strance koji uče hrvatski bilo rješenje pisanje *ie* i za kratki i za dugi dvoglasnik. „Pismom bi se razlikovale riječi s monoftongizacijom i diftongizacijom u različitim oblicima (npr. *vidieti – vidio, dio – diela, vrieme – vremena*), a ne bi riječi u kojima se

¹⁹ Ibid.

²⁰ Z. Jelaska: Dvoglasnik ili dva glasa, *Od fonetike do etike*, Disput, Zagreb, 2005. str. 93.

²¹ Ibid.

to ne događa (npr. *sviet – svietovi, pogriešiti – pogrieška*). Za druge bi vjerojatno bilo rješenje pisanje *je*. Naime, ako netko smatra ili doživljava da su u jezgri samo samoglasnici, tj. samo slogotvorni glasovi pa mu svaki neslogotvorni odsječak (glas ili njegov dio) ne pripada jezgri, nije vjerojatno da u tome glasovno ne razlikuje duge i kratke dvoglasnike. A hrvatski pravopis prisiljava da ih razlikuje. Stoga se jedan dio stručnjaka i ostalih hrvatskih govornika zalaže za pisanje *je* u oba slučaja, dakle *bjel – bjelina*.²² Jelaska spominje i umnu sliku riječi u govornicima koji nešto pročitaju i time se služe što ovisi kakav ćemo pravopis imati. Tako bi pisanje npr. *Na odjel dolazi u odjelu* ili *Na odjel dolazi u odjelu*, umjesto *Na odjel dolazi u odijelu*, bitno promijenilo umnu sliku ili predodžbu o riječima i njihovim glasovima. To bi se dogodilo usprkos činjenici da se u govoru ništa ne bi promijenilo. Promjenu umne slike izazvalo bi i pisanje *Na odjel dolazi u odjelu*, iako manju nego prva dva prijedloga jer je zadržana razlika kao i u dosadašnjem pisanju, ali pisanje *ie* ili *je* uvijek bi mijenjalo umnu sliku. „Dakle, ni jedna od spomenute dvije promjene ne bi bila (lako) rješenje za današnje hrvatsko društvo u cjelini jer je pravopisni lik bitno utjecao na jezičnu svijest njegovih sadašnjih govornika. A kako je vidljiva slika nastala pismom dojmljivija nego zvučna za dostupnu svijest, to bi ju narušilo. To je vjerojatno razlog zašto ni jedan od prijedloga za drugačijim pisanjem hrvatskoga dvoglasnika nije prošao.”²³ Na kraju Jelaska iznosi primjer mijenjanja umne slike s pisanjem riječi s *j* u slučajevima tzv. *pokrivenoga jata*, kao što su *bezgrješna, ždrjebad, pogrješka, vrjedniji*. Kada je izašlo pravopisno izdanje Babića, Finke i Moguš koje je dopuštalo dvostrukosti, izazvalo je burne reakcije mnogih, ali i zadovoljstvo drugih kojima je dotad propisano pisanje bilo u neskladu s jezičnim osjećajem. Jedan je razlog upravo slika o tim riječima, a drugi doživljaj da to nije baš 'pravo *j*', da je to *j* 'prejako', da je u riječima kao *grješnik* neki sličan glas glasu *j*, ali ipak 'nekako različit'. Fonolog bi to preveo da nije riječ o zvonačniku *j* nego o neslogotvornome otvorniku *i*, tj. dijelu kratkoga dvoglasnika.

U suvremenom opisu hrvatskoga standardnog jezika tvrdi se da je refleks kratkoga *jata*, pa i produljenoga kratkoga *jata*, dvofonemska skupina /je/, a nakon /n/ i /l/ dolazi /ñe/ odnosno /lje/. S druge strane, opća fonemska slika refleksa dugoga *jata* posve je mutna, smatra Škarić koji kaže da se preklapaju fonemske slike.

²² o. c., str. 93. – 94.

²³ o. c., str. 94.

Skupina tri fonema /ije/, skupine dva fonema /je/ i /je/ te jedan fonem /ie/. Ističe da su Karadžić i njegovi sljedbenici s tri slova u pismu i s tri glasnika u izgovaranju imali tri fonema u refleksu dugoga jata. Šulekov opis upućuje na jedan fonem, odnosno diftong, a za Brozovića refleks dugoga jata jedan je poseban dvoglasnički vokalski fonem, a isto smatraju Šulek i Rešetar. Fonemska postava /je/, smatra Škarić, najdiskretnije se spominje kad je riječ o refleksu dugoga jata u hrvatskom standardnom jeziku, a ona je najnaravnija. Njoj u prilog govori i to što Hrvati pišući često griješe tako da tamo gdje je refleks dugoga jata pišu *je*, jer su usvojili načelo fonemskog pravopisa. Od četiri vrste kvantiteta: dugoga jata (*cvijet*), produženoga jata (*djedo*), kratkoga jata (*djed*) i skraćenoga jata (*djeteta* od *dijete*, *cvjetić* od *cvijet*) u trima je fonemski slijed /je/, a u jednoj nije.

Možemo zaključiti da jezikoslovci različito grade mišljenje o dugome refleksu jatu kao fonemu ili morfonemu. Matešić kontinuantu jata naziva morfonemom koja bi se mogla izvesti iz njegovih alomorfa, tj. alternanata. Njezin je stav na tragu Pranjkovićeve i Silićeve mišljenja da dugi refleks nije poseban fonem, već morfonem. Kada mu pristupaju s razine morfonologije, ukupnost jata kao cjeline gledaju kao morfonem, dok su realizacije *je/ije/e/i* alomorfonemi ili inačice.

5. KONTINUANTA JATA U GRAMATIKAMA HRVATSKOGA JEZIKA

Odjek znanstvenih i stručnih rasprava očituje se i u gramatikama. Većina suvremenih hrvatskih gramatičara donosi dvoglasnike *ie*, uvrštava ga u fonemski sustav, iako su starija izdanja dulje izdavanih gramatika imala i drugačija rješenja. No one redovito imaju poseban pristup dvoglasniku: osim opisa često navode i izgovor, pravopis, naglaske, bilježenje naglasaka, razlike u odnosu na dijalekte, dosadašnju normu, srodne glasove ili glasovne skupine. Druge pak suvremene gramatike dvoglasnik ne smatraju običnim fonemom, već povremenim, rubnim fonemom ili ga smatraju skupom, odnosno slijedom (morfonemom). U nastavku će se kratko navesti različiti dijelovi starih i suvremenih gramatika kako bi se pokazale raznolikosti i unutar istoga dijela.

Krenut ćemo s gramatikom Tome Maretića koji je slijedio Vuka Stefanovića Karadžića i njegov filološki nauk, što je i sam napisao u predgovoru svoje velike gramatike *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* 1899.²⁴: „Ako sam htio da ova knjiga bude onakva, kakova treba, morao sam građu za nju uzimati iz djela pisanih najboljim književnim jezikom. Svi ljudi, koji mogu o toj stvari pravo suditi, slažu se u tome, da je Vuk Stefanović Karadžić do danas prvi naš pisac, što se tiče pravilna i dobra jezika, da je on za književni naš jezik ono, što je Ciceron bio i jest za književni latinski jezik. Budući da o Vuku i ja ovo mislim, za to je trebalo, da iz njegovih djela saberem što potpuniju građu za ovu moju knjigu. Vuku se od svih drugih pisaca u pravilnosti književnoga jezika najviše približio Daničić, za to sam ja obilno upotrebio i ona Daničićeva djela, koja su za taj posao najzgodnija. Napokon sam upotrebio narodne umotvorine, što ih je na svijet izdao Vuk poznatom svojom vještinom, u kojoj ga nitko nije dostigao.“²⁵ Stari glas *jat* u njegovoj gramatici glasi dvojako: *je* u kratkim slogovima i *ije* u dugim slogovima, ali razlikuje riječi u kojima dugi praslavenski *jat* ne glasi *ije*, nego *jě*, npr. *djeva*, *nedjelja*, *vještac*, *mjera*, *pjega*, *vjera*. Nadalje, Maretić smatra da Rešetar nije u pravu kada tvrdi da južnjaci prema zapadnome dugouzlaznome *í* i istočnome dugouzlaznom *ě* refleks nenaglašena jata izgovaraju jednosložno (*jé*) jer je on u praksi zaključio da ista osoba istu riječ isti dan

²⁴ T. Maretić: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1899, 3. Izdanje, 1963.

²⁵ o. c., str. 1-2.

izgovara dvojako (sad s dugosilaznim, sad s dugouzlaznim naglaskom). On također tvrdi da se jekavski izgovor iz Rešetarova vremena nije znatnije razlikovao od jekavskoga izgovora iz Karadžićeva vremena. Maretić objašnjava otkuda razlika izgovora između jatovskoga i nejatovskoga *ije*. Osim suglasničkoga *j*, tvrdi Maretić, postoji i glas koji se nalazi na sredini između samoglasnog *i* i konsonanta *j*. U riječima *pijem, krijem j* je pravi suglasnik *i* kad se nađe među *i* i *e* uvijek je riječ o dva sloga (*pi – jem, kri – jem*: kao i u slučajevima kada se između *i* i *e* nađe bilo koji drugi suglasnik: *ribe mile, knjige*). Isto se događa i kada *j* razdvaja druga dva samoglasnika, ne *i* i *e* (*sijati, kraja, bojati*). U riječima *tijelo, rijeka* (u kojima je *ije* nastalo od *jata*, i u kojima je neki, uključujući i Rešetara, to *ije* izgovaraju jednosložno) u tim riječima, zaključuje Maretić, *j* zapravo *i* nije pravi suglasnik, nego je riječ o prije spomenutome glasu koji se izgovara negdje na sredini između glasa *i* i glasa *j*.

Valja spomenuti i Gramatiku staroslavenskog jezika Josipa Hamma koja je izišla u četiri izdanja. Prvo izdanje pod naslovom *Gramatika starocrkvenoslavenskoga jezika* izišlo je u Zagrebu 1947. godine. Drugo izdanje nosi naslov *Staroslavenska gramatika* i izlazi 1958. godine. Preostala izdanja, pod istim naslovom izišla su 1971. i 1974. godine. Hamm u gramatici govori i staroslavenskim glasovima i oblicima. Staroslevensko *ê*, koji neki pišu kao *ě*, smatra Hamm, nije lako utvrditi kako se nekoć izgovaralo jer se i s obzirom na praslavensko *ê* pisci u svojim mišljenjima razilaze, a staroslavenski spomenici ne daju nikakve konkretne kako se taj samoglasnik u 9. ili u 10. stoljeću u crkvenoslavenskom jeziku izgovarao. Hamm dalje navodi autore koji su različito smatrali kako se staroslavenski glas *ê* izgovarao.²⁶ Godine 1967. izlazi Hammova izdaje i *Kratka gramatika hrvatskosrpskog jezika za strance*²⁷ u kojoj navodi da se dugi refleks *jata* čita jednosložno, a ne dvosložno.

²⁶ J. Hamm: *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1974., str. 79.

²⁷ J. Hamm: *Kratka gramatika hrvatskosrpskog jezika za strance*, Zagreb, 1967.

U *Gramatici hrvatskosrpskoga jezika*²⁸ autori Ivan Brabec, Mate Hraste i Sreten Živković navode da se u „štokavskome narječju na istoku naše države govori *e* (ekavski ili istočni govor), na zapadu *i* (ikavski ili zapadni govor), a na jugu u dugim slogovima *ije*, a u kratkim *je* (ijekavski ili južni govor).“²⁹ Nadalje, autori u gramatici ukratko navode pravila pisanja *jata* pa tako kažu da je opće pravilo da se prema kratkome *ě* u ekavskome govoru i prema kratkome *ĩ* u ikavskome govoru u ijekavskome govoru govori i piše *je*, npr. *djed* (ded, did), *pjevati* (pevati, pivati), *ljepota* (lepota, lipota). Isto tako, „prema dugome *ē* u ekavskom govoru i dugome *ī* u ikavskom govoru u ijekavskom se govoru govori i piše *ije*. Primjeri: *mlijeko*, (mleko, mliko), *dijete* (dete, dite), *lijep* (lep, lip).“³⁰ Napominju i pravilo da se glas *j* iza *r* u kratkom slogu gubi ako je ispred njega još jedan suglasnik, npr. vrijeme – *vremena*, brijeg – *bregovi*, a kada ispred *r* nije suglasnik, glas *j* ostaje, npr. *rječnik*, *rječit*, *rječitost*, *rješenje*, *starješina*.

U suvremenim gramatikama zanimljivo je promotriti koliko gramatike navode samoglasnika/otvornika. Sanda Ham u *Školskoj gramatici hrvatskoga jezika* navodi da hrvatski jezik ima šest otvornika: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ie*. Dvoglasnik posebno objašnjava izrijekom navodeći da je jedan glas *i* da cijeli pripada jednom slogu. „Otvornik *ie* složeni je glas *i* nazivamo ga dvoglasnik. U pismu ga bilježimo kao *ije*. Dvoglasnik *ie* izgovaramo kao dugo *je*, a dvoglasnik *je* samo u riječima u kojima *ije* možemo tako izgovoriti. (...) Ako *ije* ne možemo izgovoriti kao dugo *ije*, tada *ije* nije dvoglasnik, nego je niz triju glasova: *i+j+e*...“³¹ Dakle, dvoglasnik smatra otvornikom koji se može ostvariti samo u dugim slogovima koji se smjenjuje s *je* ili *e* kada se promjenom oblika riječi ili u tvorbi krati slog.

Stjepko Težak i Stjepan Babić u *Gramatici hrvatskoga jezika* osim pet otvornika među hrvatskim glasovima navode također i jedan složeni otvornik: dvoglasnik *ie*, koji se piše sa *ije*. „Dvoglasnik *ie* tvori se tako da su u početku izgovaranja glasa govorni organi u pokretu sličnome kao pri izgovoru glasa *i* i onda postupno prelaze u položaj izgovor *e*. On je također, kao *i* i *e*, prednji otvornik.“³² Smjenjivanje *jata* stavljaju pod glasovne promjene. Kažu: „Neke riječi postale od iste

²⁸ I. Brabec, M. Hraste, S. Živković: *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1961.

²⁹ o. c., str. 84.

³⁰ Ibid.

³¹ S. Ham: *Školska gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, 2002. Zagreb, str. 4.

³² o. c., str. 50.

osnove i pojedini oblici riječi imaju na istom mjestu različite glasove i glasovne skupove: dvoglasnik *ie* (dugo pravopisno *ije*), *je*, *e*, *i*, npr. *bijel* – *bjelji* – *bjelina*, *dio* – *dijela* – *djelić*, *crijep* – *crjepić* – *crepić*, *brijeg* – *bregovi* – *brjegovi*, *donio* – *donijela*, *živio* – *živjela*... te se promjene nalaze na onim mjestima gdje je nekada bio poseban glas nazvan *jat*.³³

Josip Silić i Ivo Pranjković u *Gramatici hrvatskoga jezika* reflekse glasa *jat* smještaju u glasovne promjene u korijenskome morfemu. Oni smatraju da je dugi refleks *jata* morfonem „Do refleksa glasa *jat ije*, *je* i *e* dolazi u korijenskome morfemu. Refleks će *ije* biti u dugome, a refleksi *je* i *e* u kratkome slogu koji čini korijenski morfem. Refleks *je e* rezultat djelovanja pravila *Srje > Sre* (kad se ispred *rje* nalazi suglasnik, *je* postaje *e*): *bijel > bjelina*, *crijep > crjep(ić) > crepić*.³⁴ Navode pravilo da se *ije* kao refleks glasa *jat* u glagola prema kojima se tvore pretvara u *je* ili *e* (prema pravilu *Srje > Sre*) budući da se na sufikslnim morfemima *-(j)ava* i *-(j)iva* nalazi (na prvome slogu) dugouzlazni naglasak, ispred njih su slogovi kratki: *primijeniti > primjenjivati*, *navijestiti > navješćivati*, *onesvijestiti > onesvješćivati*, *uklještiti > uklješćivati*. Zatim, glagoli prve i druge vrste ispred sufikslnih morfema *-Ø-* i *-nu-* *je* produljuju u *ije*: *nadje(Ø/nu)(ti) > nadije(v)(a)(ti)*, *(raz)umje(Ø)(ti) > (raz)umije(v)(a)(ti)*. Ista se stvar događa i sa sufikslnim morfemom *-je-* u glagola četvrte vrste tipa *sagorjeti* i *zastarjeti* koji se ne zamjenjuje sufikslnim morfemima *-(j)a*, *-(j)ava* i *-(j)iva*: *sagorje(Ø)(ti) > sagorije(v)(a)(ti)*, a isto tako *je* i sa *je* u korijenskome morfemu glagola četvrte vrste tipa *ispovjediti*: *ispovjed(i)(ti) > ispovijed(a)(ti)*. U glagola složenih od *letjeti* stvorenih sufikslnim morfemom *-a-* *e* se u korijenskome morfemu mijenja u *ije*: *polet(je)(ti) > polijet(a)(ti)*.³⁵

Alternacije *jata* u *Hrvatskoj gramatici*³⁶ E. Barić i skupine autora smještene su pod morfonologiju, odnosno pod morfološki i tvorbeno uvjetovane alternacije. Navodi se također da se fonemi i fonemski sljedovi, koji su refleksi *jata*, zamjenjuju zbog promjene kvantitete sloga u kojem se nalaze, čime također povećavaju broj samoglasnika/otvornika s pet na šest (među vokalima navodi se dvoglasnik *ie*).

U tzv. *Velikoj hrvatskoj gramatici*, prvome svesku autora Stjepana Babića, Dalibora Brozovića, Ive Škarića i Stjepka Težaka alternacije *ije/je/e/i* spadaju pod

³³ S. Težak, S. Babić: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 69.

³⁴ J. Silić, I. Pranjković: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 27-28.

³⁵ o. c., str. 50.

³⁶ E. Barić i ostali: *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.

morfonologiju, odnosno pod samoglasničke glasovne promjene. „U morfonologiji suvremenoga književnog jezika glasovne se promjene promatraju na razini tvorbe riječi i njihovih gramatičkih oblika. Promjene su samoglasničke i suglasničke.“³⁷ Navode kako promjene *ije/je/e/i* ne pripadaju prijevoju, a ni jezičnoj povijesti iako se mogu povezati sa starim slavenskim samoglasnikom jatom (ě), jer se pojavljuju u suvremenom hrvatskom jeziku kao pravilan odraz dvoglasničkoga fonema *ie*. „Od toga staroga glasa razvili su se u hrvatskom jeziku ikavski, ekavski, ijekavske i jekavski govori. Hrvatski standardni jezik u osnovi je /i/jekavskoga izgovora, ali se u mnogim riječima prema određenim pravilima izmjenjuju dvoglasnik, odnosno diftong *ie* (u pismu *ije*), glasovni skup *je* i samoglasnici *i*, *e*: *cvijet*, *cvijeće* – *cvjetovi*, *cvjetati*, *živjeti* – *živio*, *brijeg* – *brjegovi/bregovi*, *vrijeme* – *vremena*. Upozoravaju da je dvoglasnik *ie* dug te da se piše *ije*, npr. *brijeg*, *bijel*, *cvijet*, odnosno dvoglasnik *ie* poseban je fonem, i to „prednji otvornik koji se tvori da se u početku izgovaranja glasovni organi pokreću sličnu kao i u izgovoru glasa *i*, a onda postupice prelaze u položaj za izgovor glasa *e*, stoga je glasovni skup *ije* slogotvoran te su *drijem*, *lijek*, *riječ*, *tijek*, *vijek* – jednosložne, *cvijeće*, *riječi*, *stijena*, *vijeće* – dvosložne, *drijemati*, *liječiti*, *lijekovi*, *prijetiti*, *svijetliti* – trosložne, *navijestiti* – četverosložne, *zapovijedati* – peterosložne itd.“³⁸ To se dakako ne odnosi na riječi s *ije* koje ne potječe od staroga jata (*lijem*, *pijem*, *milije*), a iznimno se dvosložno izgovara broj *dvije* i prilog *prije*, premda je u obje te riječi nekoć bio jat (ě). Dvosložni je izgovor dvoglasnika stilogen te se može naći u pjesničkim tekstovima i dijalektnim govorima.

Škarić u *Fonetici hrvatskoga književnog jezika* navodi da u hrvatskom standardnom izgovoru nema dvoglasnih samoglasnika, ali ih ima u supstandardnima, a govor zvuči izrazito nestandardno ako se u standard unosi dvoglasni izgovor iz organskih govora, iako postoje stanovite nedoumice oko izgovora pojedinih riječi poput *auto*, *Europa*. Nadalje, u popisu fonema navodi dvoglasnik kao slobodnu označenu inačicu dugoga jata (kao fonem naveden je /e/), kao i dvosložni izgovor.

Dalibor Brozović u *Fonologiji hrvatskoga književnoga jezika* veoma često spominje dvoglasnik, a smatra ga posebnim fonemom. Spominje da se u suvremenome hrvatskom književnom jeziku grafemski slijed *ije*, kada se nalazi na mjestu gdje je bio u davnini praslavenski vokal *jat*, najčešće izgovara kao dvoglasnik,

³⁷ S. Babić, D. Brozović, I. Škarić, S. Težak: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2007., str. 261.

³⁸ o. c., str. 262.

označava ga prekriženim troslovom. Često ga naziva diftonški dugi jat, koji ima jednosložni izgovor, za razliku od dvosložna slijeda triju fonema. Za dvoglasnik navodi minimalne parove u odnosu na sve slogotvorne fonove: *cvijet* i *cvat*, *bijeg* i *Bog*, *svijet* i *svet*, *lijek* i *lik*, *lijek* i *luk*, *cijen* i *crn*.

Pregledom gramatika kroz noviju povijest i suvremenost dade se zaključiti i sažeti pravila u nekoliko onih najbitnih koje ćemo prikazati tablično. Prikazat ćemo najčešće slučajeve u kojima se slog krati te one u kojima se slog dulji.

Kraćenje sloga

u nejednakosložnim imenicama	<i>dijete – djeteta; tijelo – tjelesa</i>
u oblicima imenica iza <i>r</i> u suglasničkom skupu	<i>ždrijebe – ždrebeta i ždrjebeta; brijeg – bregovi i brjegovi</i>
u dugoj množini	<i>cvijet – cvjetovi: lijes – ljesovi; snijeg – snjegovi</i>
u imenicama ž. r. s proširenom osnovom u G mn.	<i>dvocijevka – dvocjevaka; pripovijetka – pripovjedaka</i>
u nesvršenim glagolima	<i>pobijediti – pobjeđivati: dodijeliti – dodjeljivati</i>
u komparativu i superlativu pridjeva i priloga	<i>bijel – bjelji – najbjelji; trijezan – trezniji/trjezniji – najtrezniji/najtrjezniji</i>
u tvorbi (određeni sufiksi)	<i>ozlijediti – ozljeda; lijevati – lijevač; plijeniti – pljenidba; lijep – ljepuškast; zvijer – zvjerad; rijeka – rječica; cvijet – cvjetić</i>

Tablica 1. Prikaz kraćenja sloga s refleksom jata

Valja istaknuti kako ovisi o naglasku u jednini hoće li se dugi slog u tim imenicama kratiti: „U imenica s nepostojanim naglaskom (naglaskom koji nije isti u svim jedninskim oblicima) u jednini dvoglasnik u množini ostaje, a u imenica s postojanim naglaskom u jednini on se u množini krati. Stoga različito bilježenje

refleksa jata u množini očito dopušta dvostruk naglasak u jednini: *vijêk*, G *vijêka* > N mn. *vjêkovi* i *vijêk*, G *vijêka* > N mn. *vijêkovi*.³⁹

U zbirnim imenicama izvedenim nastavkom *-ad* krati se slog (*zvijere – zvjerađ*), a nastavak *-je ga* ne mijenja (*cvijet – cvijeće*). Sufikci *-ić*, *-čić*, *-ica*, *-ka* ne krate ga (*cvijet – cvijetak*, *cijev – cijevka*)

Duljenje sloga

u oblicima glagola <i>sjeći</i>	<i>sjeći – siječem ...</i>
u nesvršenim glagolima (prema svršenima)	<i>dogorjeti – dogorijevati, razumjeti – razumijevati</i>

Tablica 2. Prikaz duljenja sloga s refleksom jata

Što se tiče promjene refleksa jata u glagolima, on se često mijenja pri promjeni glagolskoga vida, npr.: *dospjeti – dospijevati, odoljeti – odolijevati, razumjeti – razumijevati, zastarjeti – zastarijevati*. Glagoli koji u osnovi imaju riječi *mjesto, mjera, sjesti* nemaju dugi refleks jata (*namjestiti, zamjeriti, zasjesti*). Jednako ostaje i pri promjeni vida tako da imamo primjere *zamjeriti – zamjerati, premjestiti – premještati*. Valja istaknuti da glagoli na *-avati -ivati* uvijek imaju kratki refleks jata, npr. *izvijestiti – izvještavati, osvjetliti – osvjetljavati*

³⁹ A. Frančić, L. Huduček, M. Mihaljević: *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnome jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006., str. 62.

6. ORTOEPSKA PITANJA REFLEKSA JATA

Pitanje pravogovorne vrijednosti dugoga ijekavskoga jata ima u nas prilično dugu povijest – posve jednostavnu u jeziku na djelu, tj. u živoj priopćajnoj praksi, i jako zapletenu u jezičnoj znanosti i standardnoj normi. Upadljive su razlike rješavanja toga pitanja na razini uporabne i propisane norme. „U jezičnoj je uporabi to pitanje stvarno riješeno u onom trenutku kad je ijekavska novoštokavština počela funkcionirati kao hrvatski književni jezik. Tad su, naime, barem zapadni novoštokavci, dakle oni govornici književnoga jezika kojih je u startni jezik u hrvatskoj književnojezičnoj slutnji – osobito u prozodiji – i bio osnovicom književnoga jezika – tad su ti govornici mjesto kodificiranih vrijednosti dugoga ijekavskog jata – dvosložnosti i dvaju kratkih slogova, npr. *svijet*, *dijete*, *uvijek* – ostvarivali svoje startnojezične vrijednosti – jednosložnost i dugi prozodem istovjetnih tonskih svojstava.“⁴⁰ Takvo se rješenje podudara s onim kakvo je za zapadne ijekavske govore utvrdio Milan Rešetar („Štokavski dijalekat“) koji je tvrdio da se jekavsko područje može razdijeliti u dvije zone – zapadnu i istočnu, od kojih prva ima za praslavenski vokal *ě* u dugim slogovima jednosložan refleks. Vukušić napominje da je za uobličenje prozodijskoga lika dugoga ijekavskoga jata u hrvatskome standardnome jeziku temeljna i odlučna činjenica: „jednosložno rješenje u govornika zapadnoga dijalekta pri čemu su oni zadržali svoju startnu dužinu i ton.“⁴¹ Brozović je također govorio o tome, ističući da „izuzmemo li jednu rijetku kategoriju riječi kao *dvije* (i još samo tri-četiri takva primjera o kojima će još biti riječ), ustanovit ćemo da golema većina ispitanika izgovara u golemoj većini primjera jednosložan glasovni slijed *ije* kada po podrijetlu odgovara starome glasu *jat*.“⁴²

Vukušić će zaključiti da, što se tiče podrijetla ortoepske vrijednosti dugoga *jata* u hrvatskome književnom jeziku, odlučujući su startni ikavski prozodemi, pa tako imamo *prozodijsku istovjetnost organskoga i književnoga novoštokavskog naglašavanja u tom odsječku – jednosložnost, istu dužinu i ton. Organska zapadna novoštokavština* sa zapadnim dijalektom u svojoj jezgri tako se odrazila u hrvatskoj književnoj novoštokavštini, smatra Vukušić. Zaključuje još: „I na kraju svega vrijedna

⁴⁰ S. Vukušić: Podrijetlo jednosložnog izgovora dugoga ijekavskog jata u hrvatskom književnom jeziku, *Jezik*, god. 38, br. 4, 1991., str. 113.

⁴¹ Ibid.

⁴² D. Brozović: *O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata*, *Jezik*, 20, br. 3, str. 65.

je čuđenja nečija upornost da nakon rezultata Rešetarovih istraživanja, nakon Hammove *Kratke gramatike* i, pogotovu, nakon Brozovićeve navedenog rada, i VI. izdanja Težak-Babićeve *Pregleda gramatike*, i *Frazeološkog rječnika* Josipa Matešića, i Babićeve *Tvorbe riječi* – da nakon svega toga u jedinome normativnom priručniku što donosi suvremen opis jezika na svim razinama i koji je namijenjen učenicima i studentima, i svima koji se zanimaju za književni jezik, da u *Gramatici hrvatskoga književnog jezika* tiskanoj 1990. opet nalazimo dvosložan izgovor u skladu s jednom normom koja nikad nije zaživjela u stvarnosti hrvatskoga književnog jezika.⁴³ Danas je stanje u izdanjima popravljeno.

Ivo Škarić tvrdi kako je dugi refleks jata „ostao posvemašnje neodređen – i prozodijski, i glasnički, i asimilacijski, i fonemski, i pravopisno i stilistički.“⁴⁴ Smatra kako je najveća prozodijska dvojba, odnosno je li refleks dugoga staroga jata dva sloga ili jedan slog. Dva sloga zastupao je Karadžić, što je Daničić označavao kao *ije* za ono što u ikavskom i ekavskom odgovara dugosilaznom naglasku (*svijet* = *svijèt*), kao *ijè* za ono što odgovara dugouzlaznom naglasku (*zvijèzda* = *zviějzda*) i *ije* za ono što odgovara dugomu naglašenomu slogu. Škarić naglašava da Hrvatima „nikad i nigdje izvorno i spontano to nisu bila dva sloga – ni govornicima, ni piscima, ni jezikoslovcima (osim u nekoliko iznimaka – *dvije*, *poslije*, *prije*, *smijem*). Dva sloga („sillaba“) nametnuo im je V. S. Karadžić, i to na temelju isočnohercegovačkih govora...“⁴⁵

Dakle, većina je hrvatskih jezikoslovaca, bez obzira što su pobijedili tzv. vukovci, dvosložni refleks jata smatrala nehrvatskim. „Suvremeni hrvatski jezikoslovci svi odreda drže da je hrvatski redovan izgovor staroga dugoga jata jednosložan – i Brozović (1973., 1991.), i Pavešić (1975.), i Babić, Težak (1973.), Vukušić (1990./91.), Vončina (1993.), Pranjković (1997.). U tom jednom slogu dugim se izgovara e, pa se tako i označava: *d'jéte*, *cv 'jêt*, *uv'jêk*. Tako ostaje, smatraju neki (Rešetar 1942., Brozović 1991.), i onda kad se ostvaruje dvosložan izgovor: *dijéta*, *tijêlo*, *uvijêk*, što neki osporavaju (Raguž, 1992.), jer bi tako nastala treća dodatna mora za koju nema opravdanja.“⁴⁶

⁴³ S. Vukušić: o. c., str. 113.

⁴⁴ I. Škarić: Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata, *Govor, časopis za fonetiku*, XIII, 1 – 2, 1996., str. 2.

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ o. c., str. 3.

Iščitavajući raznoliku literaturu, dade se zaključiti da su polemike pokazale da je na kraju 20. stoljeća u prvom planu problem izgovora duge kontinuate. Nije to u dvojbi dvosložnoga ili jednosložnoga njezina izgovaranja i odgovarajućega grafijskoga rješenja jednoga ili drugog izgovora, već u sukobljenim mišljenjima o tome je li kontinuita jata dvoglasnik (Brozović, Babić, Jelaska) ili dvofonemski slijed (Pranjeković, Škarić, Matešić, Kapović). Imamo dva suprotstavljena mišljenja – ono da je kontinuita jata fonem i da je ona morfonem, u skladu s tim povezan je i izgovor. Ortoepiski ostvaraj [ljepo] doživljava se kao činjenica višeg stila i pažljivijega izgovora, a [lépo] se javlja kao činjenica svakodnevnoga, razgovornoga stila. Prvi ostvaraj plod je alofonskoga izgovora [ie], budući da se u hrvatskome standardnom jeziku ne pojavljuje slijed /lj/ koji se ne bi izgovarao /ĺ/. Kada bi svaka kontinuita jata, i kratka i duga, bila [je], onda bi i drugi ostvaraj iz uporabe bilo moguće propisati (onaj jotirani/palatalizirani).

Čim su se gramatičari počeli priklanjati jekavskome govoru i napuštati ijekavski, tako su se počeli javljati problemi i u pisanju naglasaka ako bi se oni našli na mjestu duge dvosložne zamjene *jata* (u pisanju). Opačić navodi da su se kod Klaića i kod starijih leksikografa te u starijim izdanjima gramatika onih gramatičara koji još nisu odustali od svojih prvotnih akcenatskih rješenja (Težak i Babić 1970.; Težak i Babić 1996.) vrijedila je jednadžba: $\bar{a} = \check{a}\check{a}$. Jedan dugi element vrijedi kao dva kratka. Ako je posrijedi pretvorba dugosilaznoga naglasaka, njemu je udarna snaga na prvom od tih dvaju kratkih elemenata, dakle $\hat{a} = \check{a}\check{a}$: *svîť, svêť, svîjet; snîg, snîg, snîjeg*. Ako je riječ o transformaciji dugouzlaznoga naglasaka, $\acute{a} = \check{a}\check{a}$, njemu je udarna snaga na drugom od tih dvaju kratkih elemenata, a kako taj naglasak u tom slučaju zahvaća sredinu riječi, on mora (već po pravilu) biti uzlazan, dakle u dvosložnom ijekavskom izgovoru može biti samo kratkouzlazan: *rîka, réka, rijêka*.⁴⁷ Navodi dalje i primjere kada je osnovna jednadžba ($\bar{a} = \check{a}\check{a}$), smatra ona, narušena, npr. *bijêl, bijês; dijête, pijêsak, zviǰezda* itd. „Ovakvim bilježenjem naglasaka poremećaj je dvostruk: imamo naglasak na *zadnjem* slogu u domaćim riječima (jer se i *bijel* i *bijes* mogu rastaviti na dva sloga, dakle naglasak je napisan na zadnjem

⁴⁷ N. Opačić: Razlike u bilježenju naglasaka između Naglasnoga sustava standardnoga hrvatskog jezika Bratoljuba Klaića i današnjega, *Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2, 2014, str. 473

slogu, protiv pravila), a i ono što je već ionako dugo (*ije*) postaje s dugouzlaznim naglaskom još dulje (*dijéte, zvijézda, pijésak*).⁴⁸

Priručna gramatika hrvatskoga jezika (Barić i dr. 1979), kao i ostale gramatike hrvatskoga jezika prije nje, opisuju prozodijska obilježja po *silini*, po *tonu* i po *trajanju*. No o kratkom dvoglasniku/dvofonemu *je* i o dugom dvosložnom (trofonemskom) slijedu *ije* piše prilično nejasno. Kaže se samo da taj proces u većini štokavskih ijekavskih govora ni do danas nije završen, tako da izgovor dugoga *jata* (ě) može biti i jednosložan i dvosložan. Dovođen je, kažu autori ove gramatike, u onim govorima koji su poslužili kao kodifikacijska norma za standardnu novoštokavštinu Hrvata i Srba (istočnohercegovački, istočnoštokavski). Opačić napominje da govornici hrvatskoga jezika nisu u potpunosti usvojili dvosložan izgovor *jata*, već je on u njih uglavnom jednosložan kao u zapadnoštokavskim ijekavskim govorima, koji su podloga ijekavskoga tipa hrvatskoga jezičnog standarda od sredine 18. stoljeća.“ Opačić zaključuje da je jekavski izgovor taj koji počinje stvarati probleme u bilježenju naglasaka, jer se uočava raskorak između *pisanja* i *izgovaranja* u dugim slogovima s refleksom *jata*: piše se *ije*, a izgovara dvoglasničko *je*. Dakle, „Bratoljub Klaić je obradio uz ostalo i problematiku *jata*, ali onako kako sam već izložila: $\hat{a} \rightarrow \hat{a}a$; $\acute{a} \rightarrow a\hat{a}$ (*snìjeg* : *dijète*). Toga se načina drži i Petar Skok u svojem *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Skok 1971, 1972, 1973), gramatičari Brabec, Hraste i Živković (Brabec, Hraste i Živković 1970), Bratoljub Klaić (Klaić 2013) i *Rječnik dviju matica* (Zagreb – Novi Sad 1967). Težak i Babić (Težak i Babić 1973) još 1973. godine slijede tradicionalno bilježenje naglasaka (*snìjeg, rijèka*), no već uvode i *bijêl, bijês, dijéte, pijésak, zvijézda*.“⁴⁹

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ o. c., str. 474. – 475.

7. GRAFIJSKA PITANJA REFLEKSA JATA

Pisanje alternacija *jata*, nažalost, zaključit će neki jezikoslovci⁵⁰, jedno je od najnesretnijih rješenja u hrvatskom pravopisu. Danas pišemo odraz dugoga *jata* kao *ije* iako se to izgovara kao *jě*, dakle jednosložno⁵¹, a ne dvosložno. Pisanje *ije* potječe od onih ijekavskih govora u kojima se to doista izgovara dvosložno. Međutim, u Hrvatskoj se to oduvijek izgovaralo kao *jě* pa je to konačno i propisano u hrvatskom standardu te prema vukovskom *br̂jĕg* ili *zviĵĕzda* mi danas imamo *brijĕg* i *zviĵĕzda*, a zapravo [brjĕg] i [zvjĕzda].

Gaj je za bilježenje kontinuate nekadašnjega *jata* preporučivao grafijsko rješenje *ě* („rogato e“) koje je preuzeo iz češke grafije i prvi put o njemu govorio 14. ožujka 1835. u Danici, u članku *Pravopisz*. Ilirski gramatičari Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić dopuštali su izgovor po volji, odnosno da se kontinuenta piše znakom *ě*, a da se čita kako je tko inače navikao. Uskoro je Gaj došao do novoga prijedloga – piše *ie* i u dugim i u kratkim slogovima, a Šulek preporuča pisanje *ie* za duge, a *je* za kratke slogove, što je preuzeto iz dubrovačke književnosti. Karadžić i Babukić vodili su polemike o pravopisnim i pravogovornim rješenjima u vezi s refleksom *jata*. Karadžić je smatrao da je najbolje pisati *je* u kratkim, a *ije* u dugim slogovima, dok je Babukić tu grafiju smatrao manjkavom jer primjerice gentiv množine *mjesto* piše *mjesta* umjesto *mijesta*, kako bi valjalo pisati jer je slog dug. Zaključujemo da je Karadžić imao dvosložan izgovor kontinuate dugoga starojezičnoga *jata*, a Babukić jednosložan. Napokon, Broz uvodi pisanje *ije* za dugi, a *je* za kratki ostvaraj kontinuate starojezičnoga glasa *jata* koju je predlagao Karadžić. Ortoepski gledano, duga je kontinuenta tako bila dvosložna, kratka jednosložna.

Problem pisanja slovopisnoga slijeda *i+j+e* narušava hrvatsku jezičnu kulturu, smatra Brozović. U prošlosti, Ilirci su ga samo prividno zaobišli prihvativši na pismu 'rogato *ě*' za sve reflekse dugoga i kratkoga *jata*, no izgovorne je nevolje to samo povećalo. Pisanje *ie* u razdoblju između *rogatoga ě* i Brozova pravopisa rješavalo je

⁵⁰ M. Kapović: Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? Problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora, *Jezikoslovlje*, 2008., str. 61. – 76.

⁵¹ Postoji i *ije* koje je dvosložno i nema veze s *jatom*, npr. *pĵĕm*, *lòšĵĕ*, *kùtĵĕ*, *Verglĵĵĕ* itd. Valja napomenuti da se *ije* i u čitavu nizu posuđenica čita kao da je riječ o našem *jatu*, pa se *Vijetnam* čita ponekad u praksi kao *Vjetnam*, *orijentacija* kao *orjentacija*, *dijeta* kao *djeta* itd., iako tu standard obično traži dvosložno čitanje.

problem. Broz u svoj pravopis uvodi troslov *ije*, koji se (uz kratak prekid u doba II. svjetskog rata) održao već više od sto godina i koji je prouzročio probleme koji nas muče.⁵² Iznosi tri mišljenja koja se zastupaju u javnosti i u stručnim krugovima, a to su da se ostavi pisanje *ije* zbog tradicije i postojećih navika, makar se tako zanemarivala jedna važna fonološka opozicija, zatim da se uvede pisanje *je* i u drugim slogovima kao što je u kratkima i do sada te da se prihvati neko slovopisno rješenje koje bi predstavljalo samo dvoglasnički *jat*. Što se tiče prvoga rješenja, Brozović smatra da bi to rješenje bila veća šteta jer fonološki pravopisi u načelu registriraju stvarni izgovor, a dvostruka služba troslova *ije* odstupanje je od toga zahtjeva. Drugo mišljenje zahtijeva prekid s navikama i tradicijom. To nije preveliko zlo ako se time dobiva nešto zaista vrijedno i važno, smatra autor. No ne bi se dobilo ništa, smatra Brozović. „Zamjena jatovskog pisanoga *ije* s *je* bila bi moguća kada bi *je* i diftong bili fonetski i fonološki identični, kao što se to ponekad i tvrdi, ali tu nema identičnosti – *vještac* i *vieće* ne izgovaraju se identično u svojem prvome slogu.“⁵³ Brozović zaključuje da bi najjednostavnije i najeuropskije rješenje bilo uvesti dvoslov *ie* ističući da slične glasovne sklopove imaju francuski, španjolski, talijanski, slovački i drugi jezici, i bilježe ih *ie*. Uz promjene u tradiciji, navikama, tiskarskoj praksi i sl. dolaze u tom kontekstu i bojazni da se takvo rješenje ne bi protumačilo kao povratak morfonološkim pravopisima iz prošloga stoljeća i u doba II. svjetskog rata. No takav prigovor ima niz veoma slabih strana, reći će Brozović. U lingvističkom je smislu upravo pisanje *ije* protivno fonološkomu pravopisnom načelu. Politička pak bojazan znači također zapravo nešto suprotno – ako je endehaški režim uzeo iz hrvatske tradicije nešto što je inače dobro i vrijedno, onda to nije postalo samim time loše i nevrijedno. To bi u stvari značilo nacifašističkim i kvislinškim režimima priznavati monopol na vrijednosti iz nacionalne tradicije. I na koncu, pisanje *ie* ne bi se u nas temeljilo na prošlostoljetnoj tradiciji, jer iz nje ne bismo uzeli druga, zaista morfonološka rješenja, nego samo oznaku za dvoglasnik, koja se ujedno poklapa s pretežnom europskom praksom, što bi bio glavni motiv.“⁵⁴ Dakle, Brozović je u nekoliko navrata predlagao da se na mjesto dugoga jata piše *ie*, tj. da se piše primjerice *biel*, *snieg*, *mlieko*. Kaže: „Najnormalniji je i najeuropskiji izlaz da se uvede *ie* za refleks dugoga jata, a *ije* ostavi za stvarne glasove *ije*. Bilo bi dakle *pijemo*

⁵² D. Brozović: Refleks starohrvatskoga dugog jata u hrvatskome slovopisu, *Jezik*, 46., 1998., str. 1.

⁵³ o. c., str. 2.

⁵⁴ Ibid.

mlieko.⁵⁵ Brozović smatra da pisanje *ie* za dugi jat nije uvođenje takozvanog „korienskog“ pravopisa (morfonološkoga), nego je činjenica da se po morfonoloških hrvatskim pravopisima u dijelu prošloga stoljeća i u doba II. svjetskog rata pisalo *ie* za dugi *jat*, ali upravo je ta pojedinost bila fonološkom iznimkom u tim pravopisima.

U hrvatskoj latinici imali smo, dakle, od preporoda sljedeća rješenja: *ě* – u preporodno doba; *ie* – nakon preporoda (od 1877. do 1893. te od 1942. do 1945.) i *ije* – od polovice 19. stoljeća u većini hrvatskih pravopisa.⁵⁶ Pisanje *ie* ponovno se počinje zagovarati, dakle, na prijedlog jezikoslovca Dalibora Brozovića koji polemizira s Ivom Pranjkovićem o svojemu prijedlogu. Ipak, pisanje *ie* nema dugu tradiciju i zahtijeva više znanja o jeziku negoli postojeće rješenje, a uz „korienski“ pravopis veže se neugodna sjećanje koje zahvaća i pisanje *ie*, iako to pisanje nema veze s etimologijom, nego s fonologijom.

Radoslav Katičić rekao je, kada se povela rasprava oko pisanja *ie* za dugi jat, da prijedlogu nema stručne zamjerke, ali je na primjeru sintagme *nije vrijeme* zaključio da te dvije riječi ne izgovaramo jednako (u obje imamo *ije*). „Da pišemo *vrieme*, ta bi se razlika u izgovoru vidjela i u pismu. Bilo bi to dakle savršenije pisanje po onom 'piši kako govoriš'. I što je možda još važnije, moglo bi se pisanjem *vrijeme* za razliku od *vrieme* označiti da se izgovaraju dva sloga kada se u stihovima ili umjetničkoj prozi posegne za tim stilskim sredstvom.“⁵⁷ Katičić navodi kada se hrvatski jezik standardizirao, dijalekatski stiliziran prema ijekavskoj štokavštini, prirodno se posegnulo za dvoslovom *ie*, da se piše na mjestu gdje je nekada stajao dugi *jat*. Tako je u hrvatskom jeziku bilo od starine. „I doista bi, po mojem mišljenju, bilo sretnije da je to i ostalo tako. Bilo bi, mislim, bolje da jest. Ne treba nam izgovor tobožnji, a tuđ, k tomu još po tuđem autoritetu. Ali nije ostalo! Napušteno je pod kraj prošloga stoljeća, upravo u vrijeme koje je za standardizaciju hrvatskoga jezika neobrativo presudno.“⁵⁸

Pranjović tu tvrdnju smatra neopravdanom i da ne treba nužnim i pravopisno razlikovati oblike *pijemo* i *mlijeko*, jer se ta dva slijeda razlikuju pravogovorno (ortopeski, naglasno), a i inače je u jeziku puno različitih riječi i oblika koji se posve isto pišu, ali različito izgovaraju. „Ako bi se međutim i prihvatilo mišljenje koje

⁵⁵ o. c., str. 9.

⁵⁶ o. c., str. 19.

⁵⁷ R. Katičić: Novo bi pisanje teško stjecalo legitimitet, *Jezik na križu. Križ na jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 40.

⁵⁸ o. c., str. 42. – 43.

Brozovićevo pitanje sugerira, a to je da bi trofonemski slijed (*pijemo*) i dugi jat (*mlijeko*) trebalo i pravopisno odnosno slovopisno razlikovati, onda bi na mjestu jata bilo puno opravdanije pisati *je* nego *ie*, kako uostalom i pišu oni koji nedovoljno poznaju pravopis.(...) To znači da se predloženi način pisanja dugoga jata u praksi nikad ne javlja ni kao pogreška, a i to dovoljno govori protiv njegova uvođenja.⁵⁹

Josip Silić također smatra da pisanje refleksa *jata* kao *ie* narušava se fonološki sustav hrvatskoga standardnog jezika. „Kako se dakle 'dvoglas' u hrvatskome standardnom jeziku općenito, pa onda ni 'dvoglas' *ie*, ne da braniti ni s fonološkoga ni s morfo(no)loškoga gledišta, inzistiranje je na njemu puki larpurlartizam. I u tome se smislu potreba za njegovim normiranjem na način na koji se predlaže može 'opravdati' samo ideološki.“⁶⁰

Branka Tafra priznaje da je refleks staroga *jata* zaista problem. Refleks staroga *jata* u standardnom je jeziku iznimka u slovopisnom i fonemskom sustavu. Ako se taj dvoglas piše troslovom *ije*, jedini je troslov u slovopisu. Ako se piše dvoslovom *ie*, u suprotnosti je s pravilom o uklanjanju zijeva. „Stoji činjenica da manjina dugi jat izgovara dvosložno, a većina jednosložno, ali je znano da se o prirodi toga sloga znanstvenici razilaze. Jezikoslovci u 19. stoljeću također su se razilazili u tumačenju njegova izgovora te su propisivali sva tri izgovora (*ije*, *ie*, *je*). Stoga najprije treba riješiti njegov fonološki sustav i na tom pitanju naša kroatistika konačno treba položiti ispit zrelosti.“⁶¹ Svjesna je da je mnogima teško naučiti pisanje *ije/je*, ali nije točno da bismo uvođenjem dvoslova *ie* bili pismeniji. Dosad se razlika u pisanju dugoga, produljenoga i kratkoga jata učila kao što se i ostalo moralo učiti, npr. *č/ć*. *đ/dž* i naravno standardni jezik u cjelini. Uvođenjem doslova *ie*, smatra Tafra, samo bi se povećale dvojbe.

Stjepan Damjanović ne vidi ozbiljnog razloga da umjesto *ije* pišemo *ie*. Smatra da bismo time izazvali dodatnu zbrku i trebalo bi puno vremena da ljudi promijene naviku i da razlikuju dugi (produženi) *jat* (*bijelo mlijeko* / *bielo mlieko*) od slijeda *i+j+e* u posuđenicama (*Orijent*, *higijena*) ili slijeda koji je posljedica morfoloških promjena (*lijem*, *pijem*).

Dругo je rješenje, koje se je u javnosti uglavnom ignoriralo, ono Škarićevo koji je predložio pisanje *je* i za odraz dugoga jata, dakle *mljeko* umjesto *mlijeko*. Takva bi

⁵⁹ I. Pranjković: *Sučeljavanja*, Disput, Zagreb, 2008., str. 11.

⁶⁰ o. c., str. 56.

⁶¹ o. c., str. 77.

velika reforma danas donijela više štete nego koristi. Mate Kapović navodi da mnogi govornici hrvatskoga jezika još razlikuju *ije* i *je* i većini je govornika lako razlikovati prema dugim i kratkim odrazima jata u svojim organskim govorima. Zato je nepotrebno pošto-poto provoditi velike reforme ukidajući već odavno ustaljena rješenja. Što se tiče asimilacije, očito je da se *j* od jata asimilacijski ne ponaša kao nejatov *j*. Ne združuje se *j* od jata sa *t* i *d* u *ć* i *đ* (u *ćerati* od *tjerati*, u *đeca* od *djeca*) kao što se združuje nejatovsko *j* (npr. u *pruće*, *vođa*). Isto tako jatovsko *j*, ne izaziva umetanje *l* iza usnenih suglasnika (pa nemamo *pobljeći*, *vljera*, *pljevati*, *mljesto* nego *pobjeći*, *vjera*, *pjevati*, *mjesto*), a ispred nejatovskoga *j* takvo se *l* umeće (npr. *zemlja*, *koplje*, *groblje*) što znači da je u tome ponašanje refleksa dugoga i kratkoga jata jednako. „Asimilacijska potencija, ili distribucijska ograničenja, ne čine u sinkroniji odlučujuću razliku među segmentima, već je to unutarne razlikovno obilježje za foneme, a opazajno obilježje za glasnike. Da nije tako trebali bismo govoriti o dvama fonemima */j/* u hrvatskome sada, o onome kakav je u riječima *jedem*, *gorje* i o onome u refleksu kratkog jata, npr. u riječima *tjerati*, *mjera*.“⁶² Škarić ističe dalje da asimilacijska potencija ili distribucija nije dovoljan kriterij za izdvajanje posebnih fonema, odnosno da se ne može tvrditi da nije */j/* nešto što može stajati iza *n* i *l*. „U obrani ne-*j* u refleksu dugoga jata često stoji pogrešan dokaz koji se zove *petitio principii*, tj. dokazuje se nešto onim što bi tek trebalo tim dokazom dokazati. U ovom slučaju taj nevaljan izvod može glasiti ovako: *n* i *l* ispred refleksa dugog jata ne prelaze u *ń* i *ľ*, što potvrđuje izgovaranje onih koji poštuju to pravilo. Ipak, posve je sigurno da mnogi ljudi krše to pravilo, pa govore podjednako početke riječi u *Nijemac* i *Njemica*, *slijep* i *sljepoća*, *lijep* i *ljepši* i sl. Ispitivanja pokazuju da i vrsni govornici često izgovaraju *ń* i *ľ* pred refleksom dugoga jata, a tolerancija je slušača toga velika, dapače većina to i ne zamjećuje.“⁶³

Dana 16. ožujka 1998. osnovano Vijeće za normu hrvatskoga jezika pri Ministarstvu znanosti i tehnologije sa sjedištem u Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje koje je također raspravljalo o problemu pisanja dvoglasnika *ie*, ali se nije postigao nikakav konačan dogovor.

Dakle, iako je u međuvremenu propisan nov izgovor, koji odražava izgovor velike većine Hrvata, i dalje odraz dugoga jata pišemo na stari način. Premda takvo

⁶² M. Kapović: o. c., str. 5.

⁶³ Ibid.

pisanje nije najsretnije, ne čini ga se uputnim mijenjati iz istih razloga kao što ni ukidanje č i ć ne bi bilo dobro rješenje.⁶⁴

⁶⁴ M. Kapović: o. c., str. 65.

8. ORTOGRAFSKA PITANJA REFLEKSA JATA

Sve do druge polovine 19. stoljeća uređivao se ponajviše hrvatski slovopis (grafija), no u drugoj polovini sedamdesetih godina 19. stoljeća sazvan je prošireni školski odbor sa zadatkom da objasni kako će u školstvu prevladati pravopisno šarenilo i doći do jednoga hrvatskoga pravopisa. Službenim je postalo pisanje *ie* umjesto ilirskoga *rogatog ě* za dugi i produženi refleks staroga jata. Na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine 19. stoljeća ocrtavaju se dvije osnovne pravopisne koncepcije. Jedna je *etimološka, korijenska, morfološka* ili *tvorbena*, a druga je *fonetska, zvučna* ili *fonološka* koju su zagovarali hrvatski vukovci, a oni su zagovarali i uvođenje fonološkog pravopisa. Tako je prvi službeni fonološki pravopis po narudžbi vlade napisao Ivan Broz (1892.), što je dovelo do ozbiljnih političkih prijepora između pravaša, kao zagovornika morfonološkog pravopisa, i unionista kao zagovornika fonološkog pravopisa.⁶⁵ Tada je nastao stereotip da je morfonološki pravopis hrvatski, a fonološki srpski te je nastala i do danas poživjela zabluda da je pisanje *ie* značajka morfonološkog pravopisa koji se upravo zato često naziva i „korienskim.“ Ujesen 1928., nedugo nakon atentata na hrvatske zastupnike u beogradskoj skupštini, pristupilo se ujednačivanju dviju fonoloških tradicija, hrvatske i srpske. Rezultat tih težnji jest peto, promijenjeno izdanje Boranićeva pravopisa u koji su preuzeta rješenja iz *Pravopisa srpskohrvatskog književnog jezika* (Beograd, 1923.) Aleksandra Belića, što je naišlo na otpore. Zato je odmah na početku Banovine Hrvatske vraćena „kanonska“ inačica Brozove i Boranićeve koncepcije hrvatskoga pravopisa. U vrijeme Nezavisne Države Hrvatske u prvi je plan ponovno izbilo pitanje koncepcije hrvatskoga pravopisa. Iako je postojala suglasnost da pravopis mora biti *etimološki*, pokazalo se da etimologija nije jednoznačan pojam.⁶⁶ Zapravo se išlo za umjerenim povećanjem morfonoloških elemenata u fonološkoj koncepciji, što se najbolje vidi iz *Hrvatskoga pravopisa* F. Cipre, P. Guberine i K. Krstića koji je izrađen 1941., ali je zaustavljen (kasnije pretisnut). Ipak, Pavelić je zahtijevao bitno drugačiji pravopis što se vidi iz *Korienskoga pisanja* (1942.) kao privremenoga i *Hrvatskoga pravopisa* kao trajnoga službenoga pravopisnog

⁶⁵ M. Samardžija: Smjernice i stranputice hrvatskoga pravopisa, *Jezik na križu. Križ na jeziku*, Vijenac, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 17.

⁶⁶ o. c., str. 16.

priručnika. Tako je *korienski* pravopis i pisanje *ie* bilo službenim od 1. rujna 1942. do početka svibnja 1945. kada se pisalo *ubien, razumiem, siem se, ranie, zmie*.

Nakon promjene vlasti u svibnju 1945. ponovno je u službenu porabu vraćen Boranićev pravopis, a potkraj pedesetih izrađen je i objavljen zajednički pravopis hrvatskoga i srpskoga koji određuje hrvatsku pravopisnu normu do kraja šezdesetih godina 20. stoljeća.⁶⁷ Za vrijeme hrvatskoga proljeća naručen je, izrađen i otisnut također fonološki zasnovan *Hrvatski pravopis* Babića, Finke i Moguša koji je, nakon zabrane, izdala Nova Hrvatska u Londonu tako je taj pravopis nosio ime *londonac*. Potkraj osamdesetih pravopisnu normu određuje *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Anića i Silića, a od početka devedesetih *Hrvatski pravopis* Babića, Finke i Moguša. Danas osim novih izdanja tih dvaju pravopisa postoji i pravopis Matice hrvatske te pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Hrvatska je pravopisna norma svojom glavninom dobro stabilizirana, a tu se ubrajaju i rješenja pisanja dugih i produženih refleksa staroga *jata*.

Pregled refleksa glasa *jat* u pravopisima krenut ćemo od *Pravopisa jezika ilirskoga* (1850.)⁶⁸ Josipa Partaša. Partaš *jat* naziva *dvoglasni samoglasnik ě*, a navodi da je teško razlučiti kada se piše taj glas, odnosno da njegovo pisanje zavisi od izgovora koji nije uvijek isti. „Reči i slovke, u kojih se dvoglasni samoglasnik ě pisati mora, Slovenci i stran Hervatah izgovoraju kroz *é*, Slavonci i Dalmatini kroz *i*, stran Hervatah i Bošnjakah uz tursku granicu kroz *ie*, Hercegovci i Kotorani u Dalmaciji kroz *je*, a Serblji kroz *ije*, n. p. *lép, lip, liep, ljep, lijep*; nu mesto svih ovih promenah piše se pravilo: *ľp*.“⁶⁹

Nadalje, Kušarova pravopisna knjiga, *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga*⁷⁰, nije pravopisni priručnik u današnjem smislu riječi, ali ta je rasprava o dvjema pravopisnim koncepcijama – fonološkoj i morfonološkoj/morfemskoj – neposredno utjecala na autora prvoga hrvatskog pravopisnog priručnika Ivana Broza. Kušar prednost nedvosmisleno daje fonološkome pravopisu, smatrajući ga znanstveno i praktično boljim od etimologijskoga. Evo što Kušar govori o problematici *jata* i izgovora: „Ali napomenuto pravilo da se u kratkim slogovima piše *je*, a u dugim

⁶⁷ o. c., str. 18.

⁶⁸ J. Partaš: *Pravopis jezika ilirskoga*, Zagreb, 1850.

⁶⁹ o. c., str. 19.

⁷⁰ M. Kušar: *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkoga ili srpskoga)*, Naklada piščeva, Dubrovnik, 1889.

ije jeste odviše općenito i nije nipošto dovoljno da se može pravo pisati *je* kad treba *je*, a *ije* kad treba *ije*. Tako n. p. pisac rodom ikavac ili ekavac ne može po ovom pravilu da znade kako mu je pisati one riječi sa *ĉ*, koje ima jekavština ali nema njegova ikavština dotično ekavština, a tih ima priličan broj, kao što ima i nekih riječi sa *ĉ* koje u ikavštini ili ekavštini imaju drugu kvantitativnu vrijednost nego li u jekavštini pa tu mora da pogriješi pišući ko ne pozna jekavskoga govora; od pisca opet koji su rodom jekavci nema svaki tako tanak sluh da bi mogao sveđ razabrati je li slog dug ili kratak i kad sluša kako narod izgovara (...), ali ima još veći broj onih koji su općeći samo rijetko s prostim narodom a često s izobraženijim svijetom te ponajviše krivo izgovara pokvarili svoj izvorni izgovor.”⁷¹ Kušar, iako izrijekom standardnojezični ortoepski ostvaraj duge alternante glasa *jat* dovodi u vezu s *hercegovačkim izgovorom*, (književni) jezik naziva *našom jekavštinom* (ne dakle ijekavštinom) – što svjedoči i o različitim standardnojezičnim koncepcijama (tzv. zagrebačkoj i vukovskoj).

Osvrnut ćemo se i na Brozov pravopis iz 1892. godine koji navodi pravila pisanja po izgovoru te navodi razlike između ekavskog, ikavskog i ijekavskog govora. „U narječju štokavskom razlikuju se tri glavna govora: ekavski (istočni), ikavski (zapadni) i ijekavski (južni). Ta se tri govora razlikuju između sebe po tome, što ima u određenim riječima po ekavskom govoru *e*, po ikavskom *i*, a po ijekavskom *ije*, *je*.”⁷² Navedeno je da u riječima kada *je* stoji iza *r* gubi glas *j* te ostaje samo *e*, npr. *brijeg* – *bregovi*. Isto tako, i Broz-Boranićev pravopis ističe neke iznimke od pravila, npr. *grijev* – *grješnik*, i u tome se slaže s Babić-Finka-Moguševim pravopisom iz 1996. godine.

Od 17. do 22. prosinca 1956. godine u Beogradu je održan osmi sastanak Pravopisne komisije u prostorijama Srpske akademije nauka. Cilj komisije bio je izraditi novi pravopis koji će jednako vrijediti na cijelom području tadašnjeg hrvatskosrpskog jezika, odnosno da se u tom pravopisu primjenjuju osnovna načela fonetskog pravopisa na osnovi štokavskoga dijalekta te da se nađu jedinstvena rješenja za sve dosadašnje sporne slučajeve. Ljudevit Jonke u članku *Glavni zaključci pravopisne komisije*⁷³ iznio je što je Komisija odlučila, između ostalog, i što se tiče *jata*. Pravila ijekavskoga govora ostala su u načelu jednaka kao i do sada. Za

⁷¹ M. Kušar: *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkoga ili srpskoga)*, Naklada pišćeva, Dubrovnik, 1889., str. 36. – 37.

⁷² I. Broz, D. Boranić: *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1906., str. 4.

⁷³ Lj. Jonke: *Glavni zaključci pravopisne komisije*, Jezik, god. V, br. 3, 1956./1957., str. 65. – 74.

neke riječi, koje se govore dvojako, uzet je samo jedan izgovor kao standardni. „Pravopisna komisija odlučila se samo za likove *povijest, vijekovi, riječca, svjestan, svjetlo, nasljeđe*, i *greška* oslanjajući se pritom na proširenost u narodnim ijekavskim govorima. U nekim slučajevima Komisija je dopustila dvostrukost, pa su pored pravilnih ijekavskih likova *utjecati, utjecaj, stjecati, stjecanje i stjecaj* dopušteni i sekundarni likovi *uticati, uticaj, sticati, sticanje i sticaj*.“⁷⁴ Što se tiče genitiva množine nekih imenica, osnovni se slog ponekad skraćuje, a ponekad ostaje dug te je ostavljeno dvojno pisanje. Tako su od imenice *pripovijetka, popijevka, dvocijevka, kolijevka, lijeska* i sl. genitivi množine *pripovijedaka i pripovjedaka, popijevaka i popjevaka, dvocijevaka i dvocjevaka, kolijevaka i koljevaka, lijesaka i ljesaka*.⁷⁵ Najznačajnija je dvojnost, tvrdi Jonke, u pisanju predmetka *pre-* i *pred-* u riječima *prijenos, prijevoz, prijepis, prijelaz, prijedlog* i sl., koje se po prijedlogu Pravopisne komisije mogu pisati i s refleksom *-ije-* kao dosad u Hrvatskoj i s refleksom *-e-* kao dosad u Bosni i Hercegovini s opravdanjem, da su se ti drugi likovi (*prenos, prevoz, prepis, prelaz, predlog*) razvili samostalno na ijekavskom području pod utjecajem glagola *prenositi, prevoziti, prepisati, prelaziti, predložiti*. Ipak, to ne vrijedi jednako za sve riječi s predmetkom *pre-* i *pred-*, stoga je pravilno samo *prijeboj, prijedor, prijevoz, prijevoj, prijevornica, prijegon, prijeklad, prijekor, prijestolje, prijestupni*. Dvojni su likovi i *pregled* i *prijegled, prezir* i *prijezir*, pravilno je i *ogrev* i *ogrijev*, a riječi *razrjeđivanje* i *razrjeđivati*, koje su izvedene od glagola *razrijediti*, razlikuju se od *razređivanja* i *razređivati* koje su izvedene od glagola *razrediti*.⁷⁶

Do promjene dolazi u *Pravopisu* koji je nastao 1941. godine, ali nije objavljen sve do nedavne 1998. i u kojemu je došlo do promjena što se tiče *korijenskog* pisanja. Tako imenice, koje završavaju na *-tak, -dak*, ne gube u množini zubni suglasnik ispred *-ci*: *patak – patci, cvijetak – cvijetci, metak – metci*; nema slijubljanjna suglasnika *d* kod prijedloga *nad, pod*, kad su oni dio složenica koje označuju viši ili niži položaj u odnosima službe, zvanja, zanimanja i sl. (*nadporučnik, podpredsjednik*). U pisanju refleksa jata dolazi do promjene, odnosno često je *je* iza *r*: *pogrješan* (prije: *pogrešan*), *istrjebljivati* (prije: *istrebljivati*). Promjena je to s

⁷⁴ o. c., str 68.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid.

obzirom na bivše pravopisne priručnike.⁷⁷ O *i*je govore kao o jednosložnom glasu, osim u poeziji kad se može izgovarati dvosložno.

U trenutku osnutka Nezavisne Države Hrvatske vrijedio je, kao službeni pravopis na području bivše Banovine Hrvatske, Boranićev priručnik iz 1941. Taj je pravopis bio, u jednu ruku, vraćanje na hrvatske pravopisne običaje koji su vrijedili prije Belićeve reforme od 1928. godine, a u drugu ruku prirodan nastavak onog pravopisnog smjera koji je u Hrvatskoj vladao od 1892. godine. Dolaskom ustaške vlasti, glavni cilj je bio vraćanje fonološke tradicije njezinoj prvotnoj verziji – morfonološkoj, zato prekidaju s tadašnjim Boranićevim *Pravopisom hrvatskoga ili srpskog jezika*, propisujući tzv. *korienski*. Hrvatski državni ured za jezik izradio je i izdao na temelju odredbe o hrvatskom jeziku najprije knjižicu *Koriensko pisanje*, 1942., a zatim i *Hrvatski pravopis*, 1944. koji su izradili Franjo Cipra i A. B. Klaić. U dosadašnjemu se pravopisu umjesto *ie* (od *ě*) u dugim slogovima pisalo redovito *i*je, a u kratkim *je*. Pravopisna promjena obuhvaća samo duge slogove npr. (*biel* prema prijašnjem *bijel*), dok kratki slogovi (npr. *bjelji*) ostaju nepromijenjeni. Za pisanje dvoglasa *ie* i *je* gdje je u ikavskom govoru dugo *i* postalo od *ě* (*jat*) piše se *ie*: npr. *biel*, *cviet*, *diete*, *liek*, *riedak*, *svieća*, *tielo*, *zviezda*, a gdje je u ikavskom govoru kratko *i* piše se *je*, npr. *djeca*, *mjesto*, *pjesma*, *susjed*, *tjerati*. Od dugoga *ie* postaje kratko *je* u oblicima i izvedenicama: *diete* – *djeteta*, *djeca*, *djetinjski*; *biel* – *bjelji*, *bjelina*; *liep* – *ljepši*, *ljepota* itd. Iza *r* ne dolazi prema *ie* kratko *je*, nego samo *e*: *vrieme* – *vremena*, *brieg* – *bregovi*, *priek* – *preči*. Ali, ipak ostaje *je* u nekim slučajevima, kao što su: *crjepovi*, *pogrješka*, *strjelica*, *vrjednoća*.

Tzv. londonac donosi pisanje refleksa iza slogotvornog *r* ovako: „U oblicima gdje je *jat* bilo kratko ili se skraćivalo, iza glasa *r* ispred koga dolazi još koji suglasnik izgovara se i piše *e*; prema *brijeg*, *vrijeme*, *strijela*, *drijemati*, *naprijed*, *vrijedan* (...) izgovaramo i pišemo: *bregovi*, *vremena*, *strelica*, *dremljiv*, *napredovati*, *vredniji*“⁷⁸ Od toga izdanja *Hrvatskoga pravopisa* autora Stjepana Babić, Božidara Finke i Milana Mogušića iz 1971. pa sve do 1996. stanje se u njem nije mijenjalo. Dvoglasnik *ie* autori pišu sa *i*je, ali kada na njegovu mjestu iza stalne suglasničke skupine u kojoj je posljednji glas *r* dolazi kratak slog, tada se po dosadašnjem pravilu na tome mjestu pisao samo glas *e*, npr. *strijela* – *strelica*, *vrijedan* – *vredniji*. Smatrajući da to nisu

⁷⁷ o. c., str. 12.

⁷⁸ o. c., str. 22.

normalne težnje hrvatskoga standardnog jezika, u ponovljenom izdanju *Pravopisa* autori na tim mjestima dopuštaju i glasovni skup *je*, osim gdje je *e* potpuno prihvaćeno kao što je npr. u *vrijeme – vremena, privrijediti – privreda, upotrijebiti – upotreba*. Navode i razliku između dvoglasnika i skupa *je* na njegovu mjestu i u tome što u standardnome izgovoru ispred dvoglasnika glasovi *l, n* ostaju bez promjene, a kada na to mjesto dolazi kratko *je*, ti se glasovi sa *j* u *je* zamjenjuju s *lj, nj*. Na mjestu dvoglasnika u standardnom se jeziku može izgovarati i troslovni slijed *ije*, ali to je, dakako, rijetko i stilski obilježeno jer dolazi samo u pjesništvu radi stiha. Novost je ovoga pravopisa što dopušta pisanje *je* iza tzv. *pokrivenog r*. „lako je dosadašnja norma priznavala samo likove bez *j*, ipak su se i u posebno pažljivo pisanim tekstovima javljali likovi i sa *j* jer se tako često govori, a kako je to opravdano, to se tako može i pisati.“⁷⁹ Dakle, ovim je pravopisom dopušteno dvojstvo u pisanje *je* i *e* iza pokrivenoga *r*.

Pravopis hrvatskoga jezika autora Vladimira Anića i Josipa Silića alternaciju definira kao regularnu zamjenu jednoga fonema drugim ili jednih fonema drugima. U današnjim standardnim oblicima hrvatskoga jezika nekadašnji *jat* ima ove reflekske: *ije/je/e/i*.⁸⁰ Kao i u drugim pravopisima, tako Anić i Silić navode da se alternata *ije* nalazi u dugim, a alternata *je, e* i *i* u kratkim slogovima, a poslije suglasničkog fonema + *r* + *je* piše se *bregovi, vrednji*.

Hrvatski pravopis autora Lade Badurine, Ivana Markovića i Krešimira Mićanovića, tzv. Matičin pravopis, navodi da se u hrvatskome standardnom jeziku refleks *jata* u kratkim slogovima ostvaruje kao kratko *je* ili kao kao *i*, u dugim slogovima se izgovorno ostvaruje kao dugo *je* što se pravopisno bilježi s *ije*. U pojedinim se skupinama i oblicima dugo *je* pravopisno ne bilježi s *ije*, nego s *je*. U nastavku donose pravila o kraćenju dugoga sloga, odnosno kada *ije* prelazi u *je* i *e*. Kada se dugi slog s refleksom *jata* krati, dolazi do odgovarajuće smjene *ije* s *je*. Tako kada se *je* nastalo kraćenjem *ije* nađe u skupini suglasnik + *r* + *jr* koja pripada istomu morfemu, smjenjuje se s *e*, npr. *brijeg – brjegovi/bregovi*. Do takva smjenjivanja ne dolazi kad skupina suglasnik + *r* + *je* ne pripada istomu morfemu, npr. kada je suglasnik dio prefiksa, a *r* + *je* dio korijena: *razrjeđivati* (*raz-* + *-rjeđivati*, prema *razrijediti*), *razrješavati* (*raz-* + *-rješavati*, prema *razriješiti*).

⁷⁹ S. Babić, B. Finka, M. Moguš: *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1996., str. 45.

⁸⁰ V. Anić, J. Silić: *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2001., str. 124.

Hrvatski školski pravopis prvi je pravopis usklađen sa zaključcima Vijeća za normu hrvatskoga standardnog jezika. Pravopisna su pravila sažeta, pregledna i potpuna, jasna, jednostavno i razumljivo formulirana, a broj iznimaka i dvojnosto sveden je na najmanju mjeru. Tako pod poglavljem *Glasovi i glasovni skupovi* nalazimo dvoglasnik, odnosno smjenjivanje *ije/je/e/i*. Dvoglasnikom /ie/ autori definiraju kao otvornik koji se može ostvariti samo u dugim slogovima te ga tada pišemo kao *ije*. „Iako se dvoglasnik piše *ije*, izgovor mu je sličan izgovoru dugoga *je*. Budući da dvoglasnik uvijek izgovaramo dugo, oslanjajući se na izgovor, možemo u većine riječi razlikovati kada ćemo pisati *ije* (dvoglasnik /ie/), a kada *je*. (...) Temeljno je pravilo da se u dugom slogu piše *ije* (dvoglasnik /ie/), a u kratkom *je*. Međutim, u različitim oblicima i tvorenicama iste riječi slog s dvoglasnikom može se kratiti pa se dvoglasnik smjenjuje s *je*, *e* ili *i*, a slog u kojem je *je*, *e* ili *i* može se produljiti pa se *je*, *e* ili *i* smjenjuju s dvoglasnikom ili dugim *je*. Takve se promjene nazivaju smjenjivanje *ije/je/e/i*.“⁸¹

U *Hrvatskom pravopisu* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, koji je nastao iz želje da se načini jedinstven i općeprihvaćen pravopis hrvatskoga jezika, pod poglavljem *Pravila* nalazimo i pravila o kraćenju, odnosno duljenju *jata*. Kreće se od jednostavnih pravila, odnosno kažu da ako je izgovor sloga dug, piše se *ije*, npr. *bijel*, *cvijet*, *krijesnica*, *lijek*, *lijep*, a ako je izgovor sloga kratak, piše se *je*, npr. *čovjek*, *djed*, *izgorjeti*, *mjesto*, *polumjer*. Napomje da se iz tradicijskih razloga piše *Tijelovo* iako je stariji i čest izgovor s kratkosilaznim naglaskom.⁸² Također, u nekim je riječima došlo do promjene u izgovoru, pa se, iako većina govornika izgovara dugi slog, piše *je*: *rječnik*, *vjesnik*, a u nekim se rijetkim slučajevima piše *je* iako je izgovor dug – u glagolima izvedenim od *mjera*, *mjesto*, *sjeti*, zatim u genitivu množine imenica *mjesto*, *sjena*, *vjera* i *zdjela* te u nekih imenica kao što su *pjev*, *sjenka*, *smjer*, *vjernost*. Posebna pozornost pridaje se pokrivenom glasu *r* kojemu prethodi suglasnik iza kojega nije morfemska granica. „Pisanje *je* ili *e* iza pokrivenoga *r* nije u pravome smislu pravopisno pitanje jer dvostrukosti postoje u izgovoru. Onaj tko izgovara *bezgrešan*, *grešan*, *greška*, *grešnica* trebao bi te riječi tako i pisati, tj. onaj tko piše *bezgrješan*, *grješan*, *greška*, *grješnica*, *grješnik* trebao bi te riječi tako i

⁸¹ S. Babić, S. Ham, M. Moguš: *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2012., str. 21.

⁸² Ž. Jozić: *Hrvatski pravopis*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013., str. 17.

izgovarati.“⁸³ Tako imamo pravila kada se iza pokrivenoga *r* piše *e*, a ne *je*, a to je u riječima koje pripadaju tvorbenoj porodici ovih riječi: *brijeg* – *bregovit*, *brežuljak*, *brijest* – *brestić*, *brestovina*, *crijep* – *crepar*, *crepić*, *drijemati* – *dremljiv*, *dremuckati*, *grijeh* – *geška*, *pogreška*, *krijepiti* – *krepak*, *krepost*, *okrepa*, *okrepljivati*, *naprijed* – *napredak*, *naprednost*, *strijela* – *strelica*, *streljač*, itd. *E* se piše u oblicima i tvorenica od: *vrijeme* – *vremena*, *nevremena*, *polumremena*, *vremenski*; *ždrijebe* – *ždrebeta*, *ždrebećak*, *ždrebica*. Iza pokrivenoga *r* može se pisati i *e* i *je* u oblicima jednosložnih imenica muškoga roda koje nemaju dugouzlazni naglasak u genitivu jednine: *brijeg* – *bregovi* i *brjegovi*; *crijep* – *crepovi* i *crjepovi*; *grijeh* – *grehovi* i *grjehovi*, *krijes* – *kresovi* i *krjesovi*; *vrijes* – *vresovi* i *vrjesovi*, *ždrijeb* – *ždrebovi* i *ždrjebovi* i u tvorenica od riječi *grijeh* – *bezgrešan* i *bezgrješan*; *sprječiti* – *sprečavati* i *sprječavati*; *unaprijediti* – *unapređivati* i *unaprjeđivati*. Valja napomenuti da se u nekim riječima ne radi o pokrivenome *r* pa se čuva skupina *rj*. „U prefiksanim izvedenicama na granici s prefiksom: *odrješenje*, *razrjeđivač*, *razrjeđivanje*, *razrješiv*, osim u riječima *izreka* i *uzrečica*. Kada se ispred skupine *rje* nalazi samoglasnik: *gorjeti*, *korjenčić*, *korjenit*, *porječje*, *starjeti*. Kada se skupina *rje* nalazi na početku riječi: *rječica*, *rječina*, *rječit*, *rječitost*, *rječkati se*, *rječnik*, *rjeđi*, *rješavati*, *rješenje*.“⁸⁴

Tablično ćemo prikazati neke bitne razlike što se tiče pisanja *je/e* iza pokrivenoga *r*, i to u sljedećim pravopisima: IV. izdanje Babić-Finka-Moguševa pravopisa, VII. izdanje Babić-Finka-Moguševa, Babić-Ham-Mogušev pravopis, Anić-Silićev *Pravopis hrvatskoga jezika*, Matičin pravopis pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

⁸³ o. c., str. 19.

⁸⁴ o. c., str. 20.

<i>je/e</i>	IV. izdanje BFM	VII. izdanje BFM i BHM	AS	Matičin pravopis	Pravopis IHJIJ⁸⁵
<i>je/e</i> iza pokrivenog <i>r</i>	strelica i strjelica	strjelica	strelica (s napomenom: u praksi se ponegdje nalazi na pisanje brjegovi, sprječavati, vrjedniji, crjepić)	strjelica	strelica

Tablica 3. Razlike u pisanju *je/e* iza pokrivenoga *r*

brijeg, množina	BFM IV. i VII.	AS	Matičin pravopis	Pravopis IHJIJ
N	brijezi/bregovi i brjegovi	brijezi/bregovi	brijezi/bregovi	brijezi/bregovi i brjegovi
G	bregova i brjegova	bregova	bregova	bregova i brjegova
D	brijezima/bregovi ma i brjegovima	brijezima/bregovi ma	brijezima/bregovi ma	brijezima/bregovi ma i brjegovima
A	brijege/bregove i brjegove	bregove	bregove	brijege/brege i brjegove
V	brijezi/bregovii brjegovi	brijezi/bregovi	brijezi/bregovi	brijezi/bregovi i brjegovi
L	brijezima/bregovi ma i brjegovima	brijezima/bregovi ma	brijezima/bregovi ma	brijezima/bregovi ma i brjegovima
I	brijezima/bregovi ma i brjegovima	brijezima/bregovi ma	brijezima/bregovi ma	brijezima/bregovi ma i brjegovima

Tablica 4. Prikaz tzv. kratke i duge množine

⁸⁵ U Hrvatskom pravopisu navodi se da pisanje *je* ili *e* iza pokrivenoga *r* nije u pravome smislu pravopisno pitanje jer dvostrukosti postoje u izgovoru, tako da bi onaj koji izgovara npr. *bezgrešan*, *greška* trebao te riječi tako i zapisati, tj. onaj tko piše *bezgrješan*, *grješka* trebao bi te riječi tako i izgovarati.

crijep	jednina	Množina		
		BFM IV.	BFM VII. i BHM	AS
N	crijep	crepovi i crjepovi	crjepovi	crepovi
G	crijepa	crepova i crjepova	crjepova	crepova
D	crijepu	crepovima crjepovima	i crjepovima	crepovima
A	crijep	crepove i crjepove	crjepove	crepove
V	crijepe	crepovi i crjepovi	crjepovi	crepovi
L	crijepu	crepovima crjepovima	i crjepovima	crepovima
I	crijepom	crepovima crjepovima	i crjepovima	crepovima

Tablica 5. Je/e iza pokrivenoga *r* u množini imenica

S. Babić smatra da je problem pisanja je/e iza pokrivenoga *r* nastao tako što većina Hrvata nisu izvorno jekavci, a još manje ijekavci, nego su kao štokavci većinom ikavci, a u maloj mjeri (i)jekavci i ekavci s različitim osobinama kad su kajkavci i čakavci pa su se hrvatski preporoditelji kolebali treba li prihvatiti ikavski, ekavski ili (i)jekavski izgovor. Da bi u prvo vrijeme otklonili odluku, iz taktičkih su razloga uveli pisanje rogatoga *e* da bi svatko mogao čitati po svome, ali su ipak težili da to bude jekavski izgovor, a to su učinili zbog dubrovačke književne jekavštine jer je dubrovačka književnost u to doba imala veliki ugled. „A dubrovačka je književnost imala na mjestu nekadašnjega jata u kratkim slogovima *je*, pa i iza *r* bez obzira bio ispred njega otvornik ili zatvornik, imala je čak i *mrježa*, *srjeća*, *vrijeća* da ostalo i ne spominjem. Dovoljno je čitati Marina Držića da se to zna.“⁸⁶

I. Pranjković pisanje *je* umjesto *e* iza tzv. pokrivenog *r* smatra neopravdanim, dok se profesor Stjepan Babić ne slaže s tom tvrdnjom. On tvrdi da imamo tri kategorije pokrivenoga *r*. „U jednoj *r* dolazi na početku riječi ili je ispred njega otvornik, npr. *Rječnik*, *rječica*, *korjenčić*, *proturječiti*, nazovimo tu pojavu nepokriveno *r*. U drugoj ispred *r* doduše dolazi koji zatvornik, ali je ispred *r* morfemska granica, kao u riječima *odrješnica*, *odrješenje*, *razrješnica*, nazovimo to polupokriveno *r*. U trećih takve granice nema, kao u riječima *grjehota*, *grješan*, *pogrješka*, *strjelica*,

⁸⁶ S. Babić: *Glasovi je/e iza pokrivenoga r*, Jezik, 46./1, 1998., str. 6.

unaprijeđivati i nazovimo to pokriveno *r*.⁸⁷ Navodi i četvrtu kategoriju u kojoj se javljaju etimološki neprozirnim riječima, npr. *repa*, *rezati*, *breza*, *mreža*. Nekada je u tim riječima bio jat (ikavski oblici *ripa*, *rizati*, *briza*, *mriža*), ali je u književnom jeziku ipak prevladalo *e*. Problem je danas samo s pokrivenim *r*. Kao stručni problem nastao je onda kada se počelo o njemu govoriti u jezikoslovnim djelima, a prvi se put spominje u Bečkome književnome dogovoru, odnosno u prilogu za taj dogovor. Što se tiče Brozova pravopisa, on u pravilima ima dio o pisanju kratkoga *je*, ali problem pokrivenoga *r* tu ne spominje. U rječniku ima dvojako, u jednim primjerima ima *je*, a u drugim samo *e*. „Razumljivo je što sam u predgovoru upotrebljava *pogrješka*, ali je zanimljivo da upotrebljava i *potkrjepljivo*, *potkrjepljivati* iako u rječniku ima samo *potkrepljivati*. Sigurno je da je na takvu Brozovu odluku djelovalo stanje u Karadžićevu rječniku jer on ima često jedno i drugo, ali često za lik *sa* *e* kaže da je istočno, a *s je* južno.“⁸⁸ Kad je Brozov pravopis preuzeo Boranić, on je u pravila unio pravilo da se iza *r* gubi glas *j*, ali je ostavio i dvojstvo budući da je napisao da u nekim riječima ostaje *j* iza *r*: npr. *grieh* – *grješnik*, *pogrješka*; *riječ* – *rječit*, *rječnik*, itd. Korijensko pisanje iz 1942. pravilo izriče tako da *j* dolazi iza nepokrivenoga *r*, a iza pokrivenoga daje dvostruka rješenja: u izvedenica od riječi *brieg*, *briest*, *crievo*, *driem*, *priek*, *triebti*, *vrieme*, *ždriebe* i *ždrieb* *j* se gubi, a ostaje u izvedenica i složenica od *criep*, *grieh*, *striela*, *vriedan*. U Hrvatskome pravopisu i 1944. pravilo o ostajanju *j* suženo je samo na izvedenice od riječi *grieh*. Novosadski je pravopis prihvatio uglavnom Boranićevo pravilo: iza nepokrivenoga i polupokrivenoga *r* dolazi *je*, iza pokrivenoga *e*. Anić-Silićev pravopis slijedio je uglavnom novosadski pravopis, pa ima i *prelom*, *prenos*, *prevoz*. Babić zaključuje da je ta dvostrukost uvedena zato da se „hrvatski književni jezik može slobodno razvijati, da spriječimo lektorsko uklanjanje *j* iza pokrivenoga *r* i da slobodna upotreba pokaže koliko će ta pojedinost biti prihvaćena u praksi. (...) Da smo uvođenjem dvostrukosti oslobodili jednu izrazitu jezičnu težnju i značajnu osobinu književnoga izgovora i pisanja, vidi se po velikoj prihvaćenosti u praksi.“⁸⁹

Stjepan Babić, skupljajući primjere za *je* iza pokrivenoga *r*, zapazio je da u mnogim kalendarima za blagdan 8. prosinca često piše *Bezgrješno začće*. „Htijući vidjeti kako je taj blagdan obilježen s obzirom na pravopisnu normu, tj. da li se *je/e* u

⁸⁷ o. c., str. 6.

⁸⁸ o. c., str. 8.

⁸⁹ o. c., str. 13. – 14.

toj riječi usklađivalo prema normi, zamolio sam jednu suradnicu da pregleda nekoliko nizova kalendara. Ona je pregledala sedamdesetak kalendara, ali ne nizove pa se nije dobila slika koja bi to najbolje pokazala, pogotovu što je često pisano kraticom iz koje se ne može znati puni lik. Kad je Jezik već trebao ići u tisak, pregledao sam kalendare koje sam imao u svojoj knjižnici.⁹⁰ Zaključio je da kolebanje oko pisanja *bezgriješan/bezgrješan* lektorski gledano nije baš normalno, ali je uobičajeno, i nije izraz nepismenosti jer oba lika imaju jezičnu, naglasnu podlogu. Takav je i pridjev *grješan/griješan*, odatle i kolebanje u pisanju, a i *snježan/sniježan* pa iako je prvi običniji, javlja se i drugi, a kolebanje se vidi u nazivu i blagdanu Gospe Sn(i)ježne.

Stjepan Babić u članku *Hrvatski su pisci uvijek pisali likove tipa grješnik, pogriješka, strjelica* skupio desetine novih i starih potvrda o pisanju tzv. *Zrje* te su sve raspoređene prema godinama pojavljivanja tako da se vidi da su sve vrijeme hrvatski pisci upotrebljavali *Zrje*, unatoč normi koja je zahtijevala *Zre*, koju uostalom nisu prihvatili ni svi hrvatski pravopisci, gramatičari i leksikografi.⁹¹ Tim je člankom želio pokazati i dokazati da je u svim vremenima iza pokrivenoga *r* dolazilo *je* i ne kao svjesno nepoznavanje i nepoštivanje norma nego i kao težnja da do izraza dođe narav hrvatskoga književnog jezika i da se nikako ne može govoriti o potpunoj usvojenosti tipa *grešnik, pogreška, strelica*.⁹² Babić je primjere navodio od početaka, kada se prestalo pisati rogato *e* od 1864. pa do 1994., do pravopisne mogućnosti da se tako piše. U svim je tim godinama našao potvrde pisanja *Zrje*, osim poslije 1921., u razdoblju od osam godina. „Potvrde poslije 1921. toliko su značajnije što je norma od tada tražila samo *e*, i često se provodilo veoma strogo, pogotovu lektorskim perima koja nisu propuštala *Zrje* i kad je autor tako napisao. I ne samo to. U već objavljenim tekstovima sa *Zrje*, lektori su to u novim izdanjima preokrenuli u *Zre* bez ikakva prava.“⁹³ Babić zaključuje kako se *Zrje* duboko ukorijenilo u hrvatskome standardnom jeziku jer je to u njemu sustavna pojava.⁹⁴

⁹⁰ S. Babić: *Bezgrješno začecje u nekim kalendarima*, Jezik, god. 48., br. 5, 2001., str. 177.

⁹¹ S. Babić: *Hrvatski su pisci uvijek pisali likove tipa grješnik, pogriješka, strjelica*, Jezik, god. 48, br. 5., 2001., str 162.

⁹² o. c., str. 164.

⁹³ o. c., str. 171.

⁹⁴ o. c.

Što se tiče pravopisnih pravila možemo zaključiti kako norma pokazuje da uz alternate *je* i *e* iza pokrivenoga *r*, postoji i kolebanje kraćenja *ije* u množini pred morfemom *-ov-*. U sljedećoj tablici prikazana su nešto opširnije kolebanja nominativa množine jednosložnica i kakvo je stanje u suvremenim pravopisnim priručnicima.

KORPUS	Pravopis IHJIJ	Matičin pravopis	BMM (2007.)	AS (2001.)	BFM (1996./2000.)	Pravopis 1960.
bijes	bjesovi	bjesovi	bjesovi	bjesovi	bjesovi	bjesovi i bijesovi
brijeg	bregovi i brjegovi (uz brijezi)	bregovi	bregovi	bregovi	bregovi i brjegovi	bregovi
crijep	crepovi i crjepovi	crepovi	crepovi	crepovi	crepovi i crjepovi	crepovi
krijes	kresovi i krjesovi	kresovi i krijesovi	kresovi i krijesovi	0	kresovi i krjesovi	kresovi
lijek	Lijekovi	ljekovi i lijekovi	lijekovi	lijekovi i ljekovi	lijekovi	lijekovi
lijer	Ljerovi	ljerovi i lijerovi	ljerovi i lijerovi	lijerovi	ljerovi	ljerovi i lijerovi
lijes	Ljesovi	ljesovi i lijesovi	ljesovi i lijesovi	lijesovi i ljesovi	ljesovi	ljesovi i lijesovi
lijev	ljevovi	ljevovi i lijevovi	ljevovi i lijevovi	lijevovi i ljevovi	ljevovi	0
mijeh	mjehovi ili mijesi	mjehovi	mjehovi	mijehovi	mjehovi	mjehovi i mijehovi
rijek	0	rjekovi i rijekovi	rjekovi i rijekovi	rjekovi i rijekovi	rjekovi	rjekovi i rijekovi
smijeh	smjehovi	smjehovi i smijehovi	smjehovi i smijehovi	smijehovi	smjehovi	0 (smijêh – smijêha i smijêh –

						smijéha)
trijes	0	tresovi i trijesovi	tresovi i trijesovi	trijesovi	tresovi i trjesovi i trijesovi	tresovi i trijesovi
vijek	vjekovi	vjekovi i vijekovi	vjekovi i vijekovi	vijekovi i vjekovi	vjekovi	vjekovi i vijekovi
vrijes	vresovi i vrjesovi	vresovi i vrijesovi	vresovi i vrijesovi	vresovi	vresovi i vrjesovi	vresovi
ždrijeb	ždrebovi i ždrjebovi	ždrebovi	ždrebovi	ždrebovi	ždrebovi i ždrjebovi	ždrebovi

Tablica 6. Kolebanja nominativa množine jednosložnica s refleksom jata

To se pravilo ne može obraditi bez povezivanja ortografije i ortoepije. Što se tiče naglasaka, u BFM pravopisu stoji da kada se krati dvoglasnik u dugoj množini koje u jednini imaju postojan naglasak, npr. *bijêg – bijêga – bjêgovi, bijês – bijêsa – bjêsovi*. Ako je naglasak u jednini nepostojan, u dugoj množini dvoglasnik ostaje, npr. *lijêk – lijêka – lijêkovi, dîo – dijêla – dijêlovi*. Slično stoji u u gramatici E. Barić i skupine autora, ondje se promjena kvantitete sloga veže uz dugu množinu imenica s postojanim naglaskom u jednini (1995.: 88.) pa nalazimo likove *svjêtovi, vjêkovi, ljêsovi, snjêgovi, brêgovi i brjêgovi*. I u Akademijinoj gramatici isto je naznačeno: *trijêm – trijêma – trijêmovi i vijêk – vijêka – vjêkovi*. „U svemu je jasno da suvremeni priručnici pokušavaju opisivati u skladu s priručnikom kojemu je namjena pisanje, a ne govor. Koliko se god činilo opravdanim u pravopisni priručnik ne umetati pravogovorne sastavnice (kao što je u AS i MH), nije na odmet napomenuti zašto su smjene/stalnosti takve kakve jesu (kako je i učinjeno u BFM), posebice jer i nemamo ortoepškoga priručnika, tek je jedan naglasni (NHKJ), te se „kraćenjem sloga” ionako zadire u govoreni jezik.“⁹⁵ Martinović napominje kako se u jezičnoj uporabi često čuje „*bijésovi, bijégovi, brêstovi/brjêstovi, djêlovi, crijépovi, slijédovi, slijévovi, stijégovi, trjêmovi* i sl. (dugouzlazni je češći u tzv. kontinentalnome tipu naglašivanja) pa je iz svega jasno da je nedvosmislen propis potreban.“⁹⁶ U onih govornika u kojima je

⁹⁵ o. c., str. 137.

⁹⁶ Ibid.

početni govor jekavski nekraćenje u množini nije rijetkom pojavom, a u gradskim je govorima ipak očekivana prevaga kraćenja u množinskoj sklonidbi jer je u tih govornika smanjen izgovor uzlaznih naglasaka. „Uporaba dvoji u izgovoru riječi s odrazom jata, naime vrlo je čest takav fonetski ostvaraj [ljekovi] i za *lijekovi* i za *ljekovi*, a preporučljivije bi bilo [ljekovi]. Iz svega proizlazi da pravopisna pravila (ne)kraćenja jata u množini za sobom povlače i izgovornu normu. Prevaga kraćenja jata u množinskim padežima u skladu je s uporabnom smjernicom stapanja u /j/ i /ň/.“⁹⁷ Navedene dvostrukosti otvaraju pitanje je su li one nužne i potrebe, a Martinović odgovore bistri u području naglasne norme i naglasne tipologije, ondje gdje im je polazište. Govori o promjenljivom i nepromjenljivom tipu. „Nepromjenljivim ovdje držimo predvidljive promjene uzrokovane fonološki (duljenje pred suglasničkim skupom kojemu je prvi sonant), morfološki (primjerice kraćenje pred množinskim morfemima) ili tvorbeno. Za odraz glasa jata u jednosložnica važne su četiri sklonidbe (naglasno promjenjive ili naglasno nepromjenjive) koje se potvrđuju u priručničkim/natukničnim podacima. Martinović je zaključila, da u sklonidbi bez množinskih morfema -ov-/-ev- nema dvojbi, naglasak (i odraz glasa jata) ostaje isti u N mn. (*brijêzi*, *snijêzi*), a u ostalih se padeža očekivano mijenja ton u G mn., a time i u DLI mn. (kao primjerice u obrascu *mrâv – mrâvi – mrávī – mrávima*; osim imenice *grijêh* koja već u N mn. nosi uzlazni ton: *grijési*).⁹⁸ Dakle, u prvog je sklonidbi obavljeno kraćenje naglasaka pred množinskim morfemom -ov-, u drugoj je sklonidbi promijenjen ton već u jedini, u množini ostaje dugi jat. U trećoj i četvrtoj sklonidbi nameće se dvojbena pojava „u jednosložnica s dugim odrazom jata jer se kose s pravilom o jedninskoj naglasnoj (ne)stalnosti i množinskome (ne)kraćenju, jasno naznačenome u većini normativnih priručnika. U ostalih jednosložnica ta su dva obrasca gotovo već uobičajena (*kîp – kîpa – kîpovi*; *bâl – bâla – bâlovi*), i priručnički i uporabno, premda im se nije našlo mjesta u NHKJ, a i neki ih jezikoslovci drže nepreporučljivim.“⁹⁹ Na koncu, Martinović zaključuje da se u jednosložnica muškoga roda s odrazom glasa jata preporučuju se samo dva naglasnomorfološka uzorka koji su u skladu s jezičnom gospodarstvenošću i sustavnošću prema kojoj se smjene naglasaka ravnaju prema osnovi (G jd.). Uzorci i korpus redom su ovi:

⁹⁷ o. c., str. 137. – 138.

⁹⁸ o. c., str. 139.

⁹⁹ Ibid.

1. JEDNINA MNOŽINA

N cvijët	cvjëtovi
G cvijëta	cvjëtōvā
D cvijëtu	cvjëtovima
A cvijët	cvjëtove
V cvijëte	cvjëtovi
L o cvijëtu	cvjëtovima
I cvijëtom	cvjëtovima

Ovamo idu: bijëg, bijës, brijëg, cijëđ, cijëp, krijëp, cvijët, drijëm, grijëh, hlijëv, krijës, lijër, lijës, lijëv, mijëh, mlijëč, nijëk, plijën, prijët, rijëk, sijëk, sijër, sijëv, slijëđ, slijëv, smijëh, snijëg, srijëđ, stijëg, svijët, tijëk, trijëm, trijës, vijëk, vrijës, zijëv, ždrijëb, žlijëb...

2. JEDNINA MNOŽINA

N brijëst	brijëstovi
G brijësta	brijëstōvā
D brijëstu	brijëstovima
A brijëst	brijëstove
V brijëste	brijëstovi
L brijëstu	brijëstovima
I brijëstom	brijëstovima

Ovamo idu: brijëst, cijëđ, dijël, drijëm, drijën, lijëk, srijëš/srijëž, tijëk, trijëm trijës...¹⁰⁰

¹⁰⁰ o. c., str. 142. – 143.

9. REFLEKSI JATA U TVORBI RIJEČI

Obratit ćemo pozornost kako se refleks jata ponaša u tvorbi glagola, imenica, etnika, u umanjenicama i uvećanicama, u tvorbi pridjeva i priloga.

U tvorbi riječi bitna je riječ koja sudjeluje u tvorbenom procesu i riječ koja se u tvorbenom procesu ostvaruje. Tako imamo polaznu ili ishodišnu riječ, odnosno osnovnu riječ te riječ koja nastaje tvorbom, odnosno tvorenicu. Među imenicama mnogo je tvorenica, a u njihovoj tvorbi sudjeluju svi tvorbeni načini: sufiksna tvorba, prefiksna tvorba, prefiksno-sufiksna tvorba, složeno-nesufiksna tvorba ili čisto slaganje, složeno-sufiksna tvorba. U sufiksnoj tvorbi možemo uočiti kako dolazi do promjena u jatu imenicama koje označavaju vršitelja radnje ili profesiju čovjeka, odnosno motivirane su glagolima.

SUFIKS	GLAGOL	IMENICA
-ač	pripovijedati, zijevati, lijevati	pripovjedač, zjevač, ljevač
-(a)c	bijeliti, izvijestiti, plijeniti	bjelilac, izvjestilac, pljenilac
-nik	Zapovijedati	zapovjednik
-telj	izvijestiti, procijeniti, istrijebiti, uvrijediti	izvjestitelj, procjenitelj, istrebitelj/istrjebitelj, uvreditelj/uvrjeditelj
-ar	cvijeće, svijeća, lijek, mljeko	cvječar, svječar, ljekar, mljekar

Tablica 7. Prikaz promjena u imenicama koje označavaju vršitelja radnje ili profesiju čovjeka¹⁰¹

Iz tablice je vidljivo da *ije* prelazi u *je* kada se glagol sufiksnom tvorbom pretvara u imenicu, a isto tako u primjerima *lijevati*, *plijeniti*, uz alternaciju *ije/e*, prisutna je ostodobna alternacija */lj/*. u primjerima *istrijebiti* i *uvrijediti* imamo dvostruko rješenje,

¹⁰¹ Primjeri za tablicu preuzeti iz *Hrvatske gramatike* E. Barić i ostalih autora, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 307.

odnosno alternaciju *ije/e* i *ije/je*. U imenicama *cvječar* i *svječar* imamo alternaciju *ije/je*, a u *ljekar* i *mljekar* istodobnu alternaciju *ije/e* i *l/lj*. Valja spomenuti i imenice sa sufiksom -lo koje su pogrдно obilježene, a motivirane su glagolima koji su obično i sami značenjski obilježeni, npr. *zanovijetati* – *zanovijetalb* (ne dolazi ni do kakve alternacije).

U sljedećoj ćemo tablici na primjerima prikazati što se događa s jatom u tvorbi etnika. Najčešće dolazi u tvorbi etnika za žensku osobu koji su motivirani etnicima za mušku osobu, a najčešće se tvore sufiksima *-ica*, *-inja*, *-ka*, *-kinja*. Sufiks *-ka* osnovni je sufiks u tvorbi ženskih etnika od muških.

MUŠKO	ŽENSKO
Srijemac	Sremica i Srjemica
Nijemac	Njemica

Tablica 8. Tvorba etnika¹⁰²

Na primjeru Srijemac – Sremica/Srjemica imamo dvostrukost, odnosno alternaciju *ije/ije/je*, a u drugome primjeru također imamo dvije istodobne alternacije: *ije/e* i *n/nj*.

IMENICA	ZBIRNA IMENICA
zvijer	zvjerad
ždrijebe	ždrebad i ždrjebad

Tablica 9. Prikaz tvorbe zbirnih imenica¹⁰³

Kod imenice *zvijer*, da bismo dobili zbirnu imenicu, dolazi do promjene *ije* u *je*, dok u imenici *ždrijebe* imamo dvostrukost, može biti alternacije *ije* u *e* ili *ije* u *je*.

Mjesne imenice „označuju mjesto gdje se što radi s onim što znači osnovna riječ (ako je osnovna riječ imenica) ili mjesto gdje se vrši radnja osnovne riječi (ako je osnovna riječ glagol).“¹⁰⁴ Mislene imenice označavaju osobine, odnosno svojstva. Tvore se od pridjeva, rjeđe od imenica. Radne su imenice one imenice kojima se izriče vršenje glagolske radnje, uključujući i stanje i zbivanje.

¹⁰² Primjeri preuzeti iz Hrvatske gramatike E. Barić i ostalih autora, str. 314.

¹⁰³ Primjeri preuzeti iz Hrvatske gramatike E. Barić i ostalih autora, str. 316.

¹⁰⁴ E. Barić i ostali: *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005., str. 319.

POLAZNA RIJEČ	TVORENICA	ALTERNACIJA
crijep	crepana i crjepana	ije/e i ije/je
ispovijedati (se)	ispovjedaonica	ije/je
lijevati	ljevaonica	ije/e i l/lj
štedjeti	štedionica	je/i
mrijestiti se	mrestilište i mrjestlište	ije/e i ije/je
liječiti, gnijezditi se	lječilište, gnjezdilište	ije/e, l/lj, n/nj
bijel	bjeloća	ije/je
triježan, grijeh	trežnoća i trježnoća, grehota i grjehota	ije/e i ije/je
istrijebiti, primjetiti	istrebljenje i istrjebljenje, primjedba	ije/e i ije/je
dijeliti, razdijeliti	dioba, razdioba	ije/i

Tablica 10. Tvorba mjesnih, mislenih i radnih imenica¹⁰⁵

Umanjenice su one imenice kojima se izriče da je što po čemu manje od onoga što znači osnovna riječ, a uvećanice su one imenice koje izriču da je uvećano ili pojačano ono što znači osnovna riječ. Također se u tvorbi umanjenica događaju različite alternacije jata. Tako imamo primjere *bijes* – *bješčić* (alternacija ije/je), *brijeg* – *breščić* i *brješčić* (alternacija ije/e i ije/je), *crijep* – *crepina* i *crjepina* (alternacija ije/e i ije/je), *kolijevka* – *kolijevčica* (bez alternacije).

Pridjevi se, isto kao imenice, tvore sljedećim načinima: sufiksalna tvorba, prefiksna tvorba, prefiksno-sufiksna tvorba, složeno-nesufiksna tvorba, složeno sufiksna tvorba. Mi ćemo prikazati one pridjeve u kojima, prilikom tvorbe, dolati do alternacije jata. Promjene možemo promatrati i u pridjevima, i to najčešće u komparativima i superlativima. Tako vidimo da neki dvosložni pridjevi i njihove složenice tvoreni sufiksima -(a)k, -(e)k, -(o)k, -el u komparativu odbacuju sufiks, ali isto tako se jat krati, npr. *rijedak* – *rjeđi*, *bijesan* – *bješnji/bjesniji*, *tijesan* – *tješnji/tjesniji*. Pred nastavkom -iji skraćuju se dugi slogovi, npr. *lijen* – *ljeniji/ljenji*, *nijem* – *njemiji/njemlji*. U tvorbi pridjeva imamo sljedeće primjere: *vijek* – *vječan/vječni*

¹⁰⁵ Primjeri preuzeti iz Hrvatske gramatike E. Barić i ostalih autora, str. 318.

(alternacija ije/je), *smiješan – smiješni* (bez alternacije), *vrijeme – vremešan* i *vrjemešan* (alternacija ije/e i ije/je).

Pri tvorbi priloga također možemo uočiti alternacije jata. Tako imamo primjere poput *djelom – djelomice* (alternacija ije/je) i *strijela – strelimice, strjelimice* (alternacija ije/e i ije/je).

Navedenim tablicama i primjerima prikazali smo kako refleksi jata alterniraju u tvorbi imenica, pridjeva, etnika, umanjenica i uvećanica te priloga. Kod glagola pak uočavamo da oni na -iti i na -jeti ne znače isto, npr. *bijeljeti* i *bijeliti*. Prvo znači *postajati bijel*, a drugo *činiti što bijelim*.

10. ISTRAŽIVANJE

10.1. Dvojbe u pisanoj praksi

Pretražujući mrežnu riznicu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, osvrnuli smo se na pisanje *je/e* iza pokrivenoga *r*, jer je suvremena pravopisna norma upravo tu nestabilna kad je riječ o refleksima *jata*. U fokusu su bile sljedeće riječi: *greška/grješka*, *strelica/strjelica*, *vrednovati/vrjednovati* i *sprečavati/sprječavati*. Bazirali smo se na knjižni potkorpus i potkorpus tiskovina, odnosno koliko je pojedini oblik riječi zastupljen u korpusu hrvatskoga jezika.

Pisanje riječi *greška* pojavljuje se ukupno 33 puta, i to u djelima Vladana Desnice, Alojza Majetića, Petra Šegedina, Ivana Raosa, Vlatka Pavletića, Nedjeljka Fabrija, Romana Simića i ostalih. Lik *grješka* ne daje nam puno rezultata. Naime, nalazimo je u samo dvije pojavnice. Prva je u *Sabranim pismima* Dragutina Tadijanovića, a druga se nalazi u popisu nepoznatih riječi u djelu Giga Barićeva Milana Begovića. Pretragom tiskovina na mrežnoj riznici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje nalazimo na veći broj pojavnica tipa *greška*, njih ukupno 334. Upisujući riječ *grješka*, nailazimo na samo osam pojavnica u tiskovinama.

LIK	KNJIŽNI POTKORPUS	POTKORPUS TISKOVINA
greška	33 pojavnica	334 pojavnice
grješka	2 pojavnice	8 pojavnica

Tablica 11. Prikaz pojavnica *greška/grješka* u korpusu mrežne riznice IHJJ-a

Lik *strelica* pojavljuje se u knjižnom potkorpusu 61 put, i to u djelima Petra Zoranića, Ksavera Šandora Gjalskog, Ivane Brlić Mažuranić, Vjekoslava Majera. Lik *strjelica* pojavljuje se 23 puta, i to u Vergilijevoj Eneidi, u djelima Viktora Cara Emina, Milana Šenoa, Gorana Tribusona. U potkorpusu tiskovina vidimo sljedeću situaciju: *strelica* se javlja ukupno 57, puta i to u *Vjesniku*. Lik *strjelica* javlja se 20 puta, a najviše onda kada se govori o pravopisnim pitanjima, primjerice: *Dodao je kako nema drugih podataka osim novinskih izvješća, ali po njima može zaključiti da u predloženu pravopisu neće biti dvojstva u pisanju dentala t i d ispred c, kao podaci, podatci, i da neće biti dvojstva u pisanju strelica i **strjelica** kakvo je dvojstvo kao privremena*

prijelazna odredba u sadanjem pravopisu Babić-Finka- Moguš. (Vjesnik online, 2000.)

LIK	KNJIŽNI POTKORPUS	POTKORPUS TISKOVINA
strelica	61 pojavnica	57 pojavnica
strjelica	23 pojavnice	20 pojavnica

Tablica 12. Prikaz pojavnica *strelica/strjelica* u korpusu mrežne riznice IHJJ-a

Kada upisujemo riječ *vrednovati* u mrežnu riznicu, otkrivamo 18 pojavnica. Zastupljena je u djelima Marka Grčića, Vlatka Pavletića, Zlatka Vincea, Đure Benića, Dunje Fališevac. Drugi lik *vrjednovati* daje ukupno 9 pojavnica, i to u djelima Stjepka Težaka, Stjepana Hranjeca, Stjepana Puškara i Zdenka Radelića. Istražujući likove *vrednovati* i *vrjednovati* u potkorpusu tiskovina dobivamo sljedeće rezultate: *vrednovati* pojavljuje se 220 puta, i to u različitim publikacijama – Glasu koncila i Vjesniku. Lik *vrjednovati* u tiskovinama susrećemo samo četiri puta, sve u Vjesniku.

LIK	KNJIŽNI POTKORPUS	POTKORPUS TISKOVINA
vrednovati	18	220
vrjednovati	9	4

Tablica 13. Prikaz pojavnica *vrednovati/vrjednovati* u korpusu mrežne riznice IHJJ-a

Lik *sprečavati* u knjižnome se potkorpusu pojavljuje 14 puta. Vidljiv je u djelima Ivana Raosa, Ivana Aralice, Đure Benića, Eugena Pusića, Stjepka Težaka i Stjepana Puškara. Nadalje, lik *sprječavati* pojavljuje se u djelima Vjenceslava Novaka, Stjepana Tomaša, Anđelka Mijatovića, Stjepana Puškara, i to ukupno u osam pojavnica. U tiskovnom potkorpusu lik *sprečavati* susrećemo 64 puta, dok lik *sprječavati* susrećemo čak 106 puta.

LIK	KNJIŽNI POTKORPUS	POTKORPUS TISKOVINA
sprečavati	14 pojavnica	64 pojavnice
sprječavati	8 pojavnica	106 pojavnica

Tablica 14. Prikaz pojavnica *sprečavati/sprječavati* u korpusu mrežne riznice IHJJ-a

Provedenim istraživanjem došli smo do zaključka da su u korpusu hrvatskoga jezika češće upotrebljava lik koji daje *e* iza pokrivenoga *r*, u danim primjerima. Naime, na tome je tragu bio i *Pravopis* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u kojemu stoji da se prednost načelno daje zapisu sa *e*, a dvostruk je zapis moguć samo kod ponekih iznimaka, tj. riječi iz tvorbene porodice *krijepiti*, *strijela*, *vrijedan* i *grieh*, osim u slučajevima u kojima se podjednako pojavljuju likovi sa *e* i sa *je* (*sprečavati* i *sprječavati*, *unapređivati* i *unaprjeđivati*), ili u slučajevima u kojima će katkad i većina zapisa biti sa *je*.

10.2. Dvojbe u pedagoškoj praksi

Kako se navedene dvojbe reflektiraju u radu s učenicima, doznali smo u intervjuu s nekoliko srednjoškolskih i osnovnoškolskih profesora. Ispitane su dvije srednjoškolske profesorice i dvije osnovnoškolske profesorice. Istraživanje je provedeno s ciljem utvrđivanja razine poznavanja pravopisa učenika osnovne i srednje škole. Pokušali smo ustvrditi u čemu učenici najviše griješe. Svakoj profesorici postavljena su sljedeća pitanja:

1. Po kojem pravopisu radite nastavu jezika? Odnosno, po kojem je pravopisu rađen udžbenik iz jezika?
2. Koje probleme primjećujete među učenicima kada se obrađuju alternacije jata, odnosno učenje ije/je? Koje su poteškoće u svladavanju gradiva? Gdje najviše griješe?
3. Mislite li da bi se trebao promijeniti pristup u načinu učenju alternacija? Ako da, što i imate li prijedlog kako olakšati učenicima svladavanje pravila o refleksima jata?

Prva ispitanica bila je profesorica koja predaje hrvatski jezik u pulskoj srednjoj Tehničkoj školi. Postavljena su joj gore navedena pitanja, a njezini odgovori su sljedeći:

1. *Udžbenik je usklađen sa zadnjim pravopisom Instituta za hrvatski jezik - Az, Alfa, Zg.*
2. *U pisanju jata učenici uglavnom ne znaju kako se riječ piše u kanonskom obliku pa onda ne mogu primijeniti pravila o duženju ili kraćenju jata s obzirom na*

naglasak, svršenost/nesvršenost glagola, glagolski pridjev radni... itd. Uzrok bi možda mogao biti u tome što nisu na vrijeme bili upozoravani na izgovor jata (dugi , kratki) ,nego su napamet učili kako se pojedina riječ piše. Izgovor bi valjalo vježbati pri prvom čitanju riječi s jatom i osvijestiti dugi i kratki izgovor, odnosno slog. Budući da se uglavnom ispituje točnost čitanja, ali ne i pravilan izgovor, nije moguće očekivati bitni napredak u savladavanju pisanja jata.

3. Odgovor na treće pitanje nalazi se u odgovoru na drugo pitanje. Uvježbavati izgovor s učenicima od 1. razreda, upozoravati na važnost pravilnog pisanja jata i na razlike u značenju s obzirom na ije /je. Usvojiti pravilan kanonski oblik i tek je onda moguće primjenjivati pravila tako da budu lako primjenjiva u pisanju.

Druga profesorica također predaje hrvatski jezik u srednjoj školi, u privatnoj gimnaziji Jurja Dobrile, maturantima. Na navedena pitanja, profesorica je odgovorila sljedeće:

1. Udžbenik je usklađen s pravopisom Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, a jezik radimo po udžbeniku Fon-Fon 4.

2. U pisanju jata učenici najčešće griješe prilikom skraćivanja, npr. zvijezda – zvjezdica. U govoru također rade pogreške, odnosno dugi jat izgovaraju kratko, npr. ljepo, bjelo, mljeko dok u pismu takve i slične riječi pišu ispravno.

3. Mislim da ne treba ništa posebno mijenjati, ali bi svakako trebalo obratiti veću pažnju na izgovor dugog jata te možda više nastavnih sati posvetiti pri obrađivanju pravopisnih pravila. Smatram da bi se toj problematici trebalo posvetiti znatno više pozornosti u nastavi hrvatskoga jezika nego što je to aktualnim programom predviđeno.

Sljedeća ispitanica predaje hrvatski jezik u Talijanskoj osnovnoj školi u kojoj djeca uglavnom uče ostale predmete na talijanskom jeziku, ali isto tako uče i hrvatski jezik. Odgovori su:

1. Udžbenik hrvatskoga jezika prilagođen je pravopisu Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, a radi se o Hrvatskoj krijesnici.

2. Učenici zapravo najčešće griješe u pisanju ije/je, kao i pisanju č i ć. U pisanju jata najčešće su pogreške tipa: čovijek, diječaka, ne smje, osijećaj, viječni, vijerovati, bjeda, mjesto, djete, svjet.

3. Smatram da je sve nedovoljno jasno uvježbano. Sve se trpa u niže razrede osnovne škole kada djeca to ne mogu osvijestiti. Trebalo bi najprije znanstveno istražiti, a zatim pedagoško i metodički. Također, često i knjige koje djeca čitaju nisu dovoljno dobro lektorirane.

Profesorica koja predaje u osnovnoj školi Kataštanjer ponudila je sljedeće odgovore:

1. Udžbenik je usklađen s pravopisom za Hrvatski institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

2. Učenici najčešće griješe u pisanju jata, npr. pišu riječnik umjesto rječnik. Dakle, u skupini riječi u kojima dolazi do smjenjivanja sloga s dvoglasnikom kratkim je najviše se griješi pri pisanju riječi rječnik. Isto tako, problem im predstavlja i pisanje jata iza pokrivenoga r, pišu strelica, pogreška. Također, često griješe u pisanju umanjenica.

3. Trebalo bi prvo uskladiti pravopisne, pogotovo što se tiče pokrivenoga r. Djeca u knjigama i raznim tekstovima čitaju dvojako, npr. strjelica i strelica te nakon toga na ispit dolaze sa nesigurnošću kako je ispravno pisati.

Nakon kraćega intervjua možemo zaključiti da su udžbenici usklađeni s pravopisom Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, što je bila i preporuka MZOS-a. Učenici najviše griješe u riječima u kojima ije/je alterniraju. Profesori smatraju da bi trebalo uvježbavati izgovor s učenicima od 1. razreda osnovne škole, upozoravati na važnost pravilnoga pisanja refleksa jata i na razlike u značenju s obzirom na ije/je. Također misle da se sve „trpa“ u niže razrede osnovne škole kada djeca to ne mogu osvijestiti (svijest o fonemu složen je i apstraktan pojam). Često i knjige koje djeca čitaju nisu dovoljno lektorirane.

11. ZAKLJUČAK

Dva su osnovna pristupa standardizaciji – jedan po kojem se hrvatski standardni jezik treba ostaviti da se razvija i mijenja bez ikakvih naglih i korjenitih promjena te drugi koji uključuje veće ili manje reforme u standardnom jeziku. Što se tiče refleksa glasa jata bilo je i ovih drugih pristupa (posebice kad je posrijedi grafijsko pitanje). U povijesti hrvatskoga standardnoga jezika kontinuanta jata jest i grafijski, i ortografijski, i ortoepski problem, rješenja toga problema pritom su u shvaćana kao pokazatelji lingvističke i političke orijentacije pojedinih autora (posebice kad je o pravopisu riječ).

Nakon istraživanja problematike refleksa jata (kojim smo se terminom služili da bismo premostili nakratko sve terminološke dvojbe koje se javljaju kad je taj glas i njegovi odrazi posrijedi, iako smo svjesni da se taj pojam upotrebljava u dijakronijskome smislu) došli smo do zaključka da je hrvatska pravopisna norma svojom glavninom dobro stabilizirana i da bi bilo najrazumnije mijenjati je što je moguće manje, usprkos pojedinačnim manje dobrim rješenjima.

Ponudili smo pregled jata u pravopisima i gramatikama te zaključili da većina gramatičara donosi dvoglasnik *ie*, svrstava ga u sustav fonema. Problematizirali smo je li dugi refleks jata fonem ili morfonem te smo donijeli pregled literature o tome pitanju. Sve više prevaguje da su alternate *jě*, *jē*, *e* i *i* alomorfon morfonema (pr. *je*), a ostvaraj je kontinuant dugoga refleksa jata kao dvoglasnika na fonološkoj razini alofon.

Ortoepski plan hrvatskoga standardnoga jezika prihvatio je samo jednosložan izgovor duge kontinuant jata. Ostaje otvoreno pitanje je li taj jednosložni izgovor duge kontinuant jata diftonški ili pak dvofonski, a neki jezikoslovci smatraju da to pitanje ne može biti riješeno bez osvrta na sociolingvističkoga istraživanja. Iščitavajući literaturu, dade se zaključiti da su polemike pokazale da je na kraju 20. stoljeća u prvom planu među jezikoslovcima problem izgovora duge kontinuant, a da se problemi pisanja stišavaju.

U poglavlju o pokrivenome *r* prikazali smo neke bitne razlike u pravopisima. Danas imamo dvije struje – jedne koji se zalažu pisanje *je* iza *r*, a druge koji zalažu pisanje *e* iza *r*. Dotaknuli smo se i pitanja množinskih padeža jer nije u svim primjerima jednoznačno krati li se ili ne krati slog.

Kraće istraživanje korpusa i intervju nastavnika potvrđuje već stare teze da se pravopisu i pravogovoru ne posvećuje dovoljno pozornosti u obrazovnome procesu te da im treba dati više prostora na svim razinama.

12. LITERATURA

1. Anić, Vladimir. Silić, Josip: *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber, Zagreb, 2001.
2. Babić, Stjepan. Finka, Branimir. Moguš, Milan: *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
3. Babić, Stjepan: Glasovi je/e iza pokrivenoga r, *Jezik*, 46./1, 1998., str. 4. – 14.
4. Babić, Stjepan: Bezgrješno začće u nekim kalendarima, *Jezik*, god. 48., br. 5, 2001., str. 177. – 178.
5. Babić, Stjepan: Hrvatski su pisci uvijek pisali likove tipa grješnik, pogrješka, strjelica, *Jezik*, god. 48, br. 5., 2001., str. 162. – 172.
6. Babić, Stjepan. Brozović, Dalibor. Škarić, Ivo. Težak, Stjepko: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod globus, Zagreb, 2007.
7. Babić, Stjepan. Ham, Sanda. Moguš, Milan: *Hrvatski školski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 2012.
8. Badurina, Lada. Marković, Ivan. Mićanović, Krešimir: *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008.
9. Barić, Eugenija i dr.: *Hrvatski jezični savjetnik*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Školske novine, 1999., Zagreb
10. Barić, Eugenija i dr.: *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
11. Boranić, Dragutin: *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1951.
12. Brabec, Ivan. Hraste, Mate. Živković, Sreten: *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1961.
13. Broz, Ivan. Boranić, Dragutin: *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1906.
14. Brozović, Dalibor: Jezična i pravopisna pitanja o jatu, *Jezik*, 5, 1956./1957., str. 147. – 153.
15. Brozović, Dalibor: Refleks starohrvatskoga dugog jata u hrvatskome slovoisu, *Jezik*, 46., 1998., str. 1. – 40.
16. Brozović, Dalibor: O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog ijekavskog jata, *Jezik*, 20, br. 3, 1972. – 1973., str. 65. – 74.
17. Cipra, Franjo. Guberina, Petar. Krstić, Kruno: *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1941.; objavljen 1998., Zagreb, Artresor naklada.

18. Frančić, Anđela. Hudeček, Lana. Mihaljević, Mario: *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2006.
19. Gluhak, Alemko: *Jedno novo pravilo za neke hrvatske odraze jata ili...?*, preuzeto s: hrčaksrce.hr, 17. studenog 2015.
20. Hamm, Josip: *Staroslavenska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, 1974.
21. *Hrvatski pravopis*, ur. Željko Jozić, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.
22. Jelaska, Zrinka: Dvoglasnik ili dva glasa, *Od fonetike do etike*, Disput, Zagreb, 2005.
23. Jonke, Ljudevit: Glavni zaključci pravopisne komisije, *Jezik*, god. V, br. 3, 1956./1957., str. 65. – 74.
24. Jonke, Ljudevit. Stevanović, Mihailo: *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, Školsko izdanje, Zagreb – Novi Sad, 1960.
25. Kapović, Mate: Hrvatski standard – evolucija ili revolucija? Problem hrvatskoga pravopisa i pravogovora, *Jezikoslovlje*, 8., 2008., str. 61. – 76.
26. Katičić, Radoslav: Novo bi pisanje teško stjecalo legitimitet, *Jezik na križu. Križ na jeziku*, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., str. 46. – 53.
27. Kušar, Marcelo: *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkoga ili srpskoga)*, Naklada piščeva, Dubrovnik, 1889.
28. Maretić, Tomo: *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1899, 3. izdanje 1963.
29. Martinović, Blaženka: Izgovor i pisanje imeničnih jednosložnica s jatom, *Jezik*, 56., 2009., str. 133. – 144.
30. Matešić, Mihaela: Jat – prilog za leksikografsku natuknicu, *Riječki filološki dani. Zbornik radova 7*, Filozofski fakultet, Rijeka, 2008., 491 – 515.
31. Opačić, Nives: Razlike u bilježenju naglasaka između Naglasnoga sustava standardnoga hrvatskog jezika Bratljuba Klaića i današnjega, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 40/2, 2014., str. 469 – 477.
32. Partaš, Josip: *Pravopis jezika ilirskoga*, Zagreb, 1850.
33. Pranjković, Ivo: Je li dugi refleks jata fonem ili morfonem, *Jezik*, 45, 1998., str. 192 – 195.
34. Pranjković, Ivo: *Sučeljavanja*, Disput, Zagreb, 2008.

35. Samardžija, Marko: Smjernice i stranputice hrvatskoga pravopisa, *Jezik na križu. Križ na jeziku*, Vijenac, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 15. – 20.
36. Silić, Josip. Pranjković, Ivo: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
37. Škarić, Ivo: Što s hrvatskim standardnim refleksom dugoga staroga jata, *Govor*, časopis za fonetiku, XIII, 1–2, 1996., str. 1. – 23.
38. Težak, Stjepko. Babić, Stjepan: *Gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
39. Vukušić, Stjepan: Podrijetlo jednosložnog izgovora dugoga ijekavskog jata u hrvatskom književnom jeziku, *Jezik*, god. 38, br. 4, 1991., str. 113. – 116.

POPIS TABLICA

Tablica 1. Prikaz kraćenja jata sloga s refleksom jata.....	19
Tablica 2. Prikaz duljenja jata s refleksom jata.....	20
Tablica 3. Razlike u pisanju jaza iza pokrivenoga <i>r</i>	39
Tablica 4. Prikaz tzv. kratke i duge množine.....	39
Tablica 5. Je/e iza pokrivenoga <i>r</i> u množini imenica.....	40
Tablica 6. Kolebanja nominativa množine jednosložnica s refleksom jata.....	43
Tablica 7. Prikaz promjena u imenicama koje označavaju vršitelja radnje ili profesiju čovjeka.....	47
Tablica 8. Tvorba etnika.....	48
Tablica 9. Prikaz tvorbe zbirnih imenica.....	48
Tablica 10. Tvorba mjesnih, mislenih i radnih imenica.....	49
Tablica 11. Prikaz pojava <i>greška/grješka</i> u korpusu mrežne riznice IHJJ-a.....	51
Tablica 12. Prikaz pojava <i>strelica/strjelica</i> u korpusu mrežne riznice IHJJ-a.....	52
Tablica 13. Prikaz pojava <i>vrednovati/vrjednovati</i> u korpusu mrežne riznice IHJJ-a	52
Tablica 14. Prikaz pojava <i>sprečavati/sprječavati</i> u korpusu mrežne riznice IHJJ-a.....	52

13. SAŽETAK

Glas *jat* je najsloženiji je razvoj doživio u štokavskim ijekavskim govorima koji su osnova današnjega hrvatskoga standardnog jezika. U tim se govorima tijekom srednjega hrvatskog razdoblja iz zatvorenoga /ɛ/ razvija dvoglasnik ili diftong /ie/ u dugim i kratkim slogovima. Izgovor dugoga jata u novoštokavskim govorima može biti i jednosložan (dvoglasnički ili troglasnički) i dvosložan (trofonemski).

Govornici hrvatskoga književnog jezika takav dvosložni (trofonemski) izgovor dugoga jata nikada nisu potpuno usvojili te je izgovor uglavnom jednosložan kao u zapadnoštokavskim ijekavskim govorima koji su bili podloga ijekavskoga tipa hrvatskoga jezičnog standarda, negdje do sredine 18. stoljeća do ilirskoga razdoblja. Tako se hrvatska izgovorna, uporabna standardna norma dugo razlikovala od gramatički kodificirane. Danas je gramatički kodificirana, ali se dvoglasnik *ie* u pismu i dalje bilježi *ije*.

Bez obzira što je suvremena hrvatska standardna norma uglavnom kodificirana, još uvijek se javljaju problemi i polemiziranja oko jata, njegova pisanja i izgovora. U nastavi hrvatskoga jezika, osim pisanja *č* i *ć* te *đ* i *đž*, upravo odraz jata zadaje najveće probleme i kolebanja.

SUMMARY

Term jat developed from preindoeuropean monophthongal long e and monophthongization preslavonic diphtong /ai/ and /oi/ in some positions. In preslavonic texts at the beginning of the word and behind the vocal pronunciation is reconstructed /ja/, a in positions behind the consonants of national philology they act differently. Its croatian tradition that the jat accomplishes itself as in contemporary croatian standard language like /ije/je/. Jat has experienced the most complex development in speeches of štokavica ijekavica, which are the foundation of the contemporary croatian literary language. In those speeches during the middle croatian period from closed /e/ diphtong /ie/ evolves into long and short syllables. Pronunciation of the long jat in speeches of new štokavica can be monosyllabic (dvoglasnički ili troglasnički) and disyllabic (trofonemski).

Speakers of the croatian literary language had never completely adopted the disyllabic pronunciation of long jat and so the pronunciation is mostly monosyllabic as in western speeches of štokavica and ijekavica that were the foundation of the type of ijekavica of the croatian language standard somewhere up to the middle of the 18th century and to the Ilyrian period. So did the croatian expressional, usable and standard norm differed for a long time from the one grammatically codified. Today is grammatically codified, but the diphtong /ie/ in the writing is still noted as *ije*.

Nevertheless that the contemporary croatian standard norm is mostly codified, the problems and polemisations around jat, its writing and pronunciation still spring (arise) today. In the teaching of croatian language, primarily the reflection of jat bestowes the biggest problems and hesitations besides writing of č and ć and đ and dž.